

Győr régi könyvkötészete

A magyar könyvkötőipar és a művészi könyvkötések történetének megírása nagy feladatot ró a kutatóra. Egy-két valóban mélyreható, de csak részlettel foglalkozó cikket leszámítva, nem történtek meg még a kezdő lépések sem. Azok a munkák, amelyekben kísérletet tettek a magyar általános könyvkötéstörténet megírására — kellő részleteredmények hiányában — nem juthattak túl a felületen. Éppen ezért elsődleges feladatnak véljük, hogy mielőtt egy általános történet megírására vállalkoznánk, az egyes regionális csoportokat és helyi műhelyeket vizsgáljuk. Az ilyen teljességre számottartó munka folyamán természetesen, hogy elsősorban a történeti elemek jutnak túlsúlyra, sőt az esztétikai szempontokat jóformán teljesen kénytelenek vagyunk mellőzni. Esztétikai válogatásra s az egyes csoportok stíluskritikai méltatására csak a történeti adatok lehető teljességének birtokában érezzük magunkat hivatottnak.

Fenti szempontok szem előtt tartásával bocsátjuk nyilvánosságra kutatásunk újabb eredményeit.

Győr város könyvkötőinek tevékenységéről ROMHÁNYI¹ és BEDY² írtak. ROMHÁNYI azonban egyetlen könyvkötő létét sem tudta felderíteni, csupán azt feltételezte, hogy a könyvek kötésével a STREIBIG nyomdász család foglalkozott.³ Adatszerű bizonyítékokkal ezt a feltevést sem tudta alátámasztani. Míg kutatásaink során csaknem teljességgel sikerült a XVII—XIX. századi könyvkötők névsorát összeállítanunk, éppen a STREIBIG család könyvkötő tevékenységére vonatkozólag nem találtunk semmilyen adatot.⁴ Ezzel szemben már az eddigi vizsgálódások során is kitűnt, hogy a győri könyvkötészet számai mélyebbre nyúlnak az időben, mint ahogy a STREIBIG család Győrben a színre lép.

¹ ROMHÁNYI Károly: *A magyar könyvkötés művészete a XVIII—XIX. században*. Bp. 1937. 63—64. old és 64., 82., 229., 273., 347., 417., 424., 535., 554., 566., 577., 594., 595., 606., 621., 641., 677., 671., 672., 681., 697., 705., 713., 718., 723., 919., 920., 920., 921., 923., 926., 927., 928., 929., 930., 931., 934., 937., 938., 940., 941., a XIX. századnál pedig 8., 26. számok alatt. — ROMHÁNYI felsorolásában több, ma már nem létező könyvtárból veszi anyagát, továbbá minden győri nyomtatványt győri kötésnek jelöl anélkül, hogy azokat alaposabb stíláris vizsgálatnak vetné alá. A fenti okokból kifolyólag nem foglalkozunk valamennyi ROMHÁNYI által megadott kötésemlékkel.

² BEDY Vince, *Adalékok a győri ipar történetéhez*. Győri Szemle, 1942. XIII. éf. (Könyvkötők 188. oldalon.)

³ ROMHÁNYI, i. m. 64. old. és 566. sz.

⁴ Azok a karélyos, szalagfónadékos sarok- és magyar címeres középdíszú munkák, amelyeket ROMHÁNYI STREIBIGnek tulajdonít, megállapításaink szerint HOLTZER Simon győri könyvkötő művei.

1627-ből a győri mészáros céh iratainak igénytelen kötését ismerjük, amelynek barna bőr gerincborítását a gyakran használatos — görgetővel készült — medaillonos szalagminták díszítik, tábláit viszont egy régebbi kézíratos pergamenlap burkolja. A görgetős minták kopottak, ma már alig kivehetőek (Függelék 1. sz.).

Egy másik, művészetileg ugyancsak nem jelentős darabunk 1676-ból kelt bejegyzést tartalmaz. E sima, pergamen-kötés érdekessége a győri jezsuitáknak a táblába nyomott superexlibrise. A könyv valószínűleg II. JÓZSEF uralkodása alatt a szerzetes rendek feloszlásakor került Győrből a zirci apátság könyvtárába⁵ (Függelék 2. sz.).

A XVIII. század legvégéről két teljesen azonosan díszített vöröses-barna bőrkötés maradt fenn, amelyeket PROFONT mester munkáinak tartathatunk. A táblát medaillonos, rozettás sáv, ezen belül vonalkeret határolja. A két keretet a sarkoknál harántsávban kettős vonalak kötik össze. A belső keret sarkait egy-egy kis virág, a tükröt pedig ovális mezőbe helyezett Krisztusfej, illetve Madonna díszíti. A középdísz alatt az 1688, illetve 1697 évszám olvasható (Függelék 3—4. sz.).

PROFONT mester neve az 1688. évi adólajstromban került szemünk elé.⁶ Ekkor egy, de 1691-ben már két háza után fizeti az adót.⁷ Az adókönyvek a következő években is említik a „compactor”-t, azonban névtelenül. Úgy látszik, egy mester van csak a városban, akit úgyis ismernek név szerint. Csak az 1719—20-as összeírásokban találkozunk SMÉDERER Chrisztján könyvkötővel, aki ugyancsak két házáért fizet adót ebben az időben, meglehetően ugyanazokért, amelyekben korábban PROFONT mester lakott. SMÉDERER halálának évét megállapítani ez idő szerint nem tudjuk, a későbbi, hiányosan fennmaradt adólajstromok 1737-ben maradékait (Relicta) említik.⁸

A levéltári adatokból kapott helyzetképet maga a könyvkötés emléksanyag is megerősíti.

A mintegy 1695 és 1720 között keletkezett kötések között szerepel egy csoport azonos dúclenyomatokkal. Tekintettel arra, hogy csupán PROFONT és SMÉDERER mester működéséről tudunk ebben az időben, nyilvánvaló, hogy e kötések az egyik, vagy a műhelyét átvevő másik, illetve mindkét mester kezényomát viselik. Két meglehetősen hasonló kötés nyitja meg a sort (*I. tábla*).

Az egyik vaknyomásos (Függelék 5. sz.), a másik aranyozott (Függelék 6. sz.), mindkettő alapanyaga vöröses-barna bőr, az előbbié durvább felületű, az utóbbié sima. A táblákat háromsoros csipkés és rozettás medaillonos sáv

⁵ E győri vonatkozású könyvre BORSA Gedeon és DÖRNYEI Sándor könyvtárosok hívták fel figyelmemet, ez úton mondok köszönetet szíves segítségükért.

⁶ BEDY i. m. 188. old. csupán annyit közöl, hogy könyvkötő van ekkor már Győrben, akinek háza van és ezért 1 frt. adót fizet. Az adólajstrom »Compactor Profont mester úr« megjelölést használ. 1691-ben utcák és utak javítására 20 dénárt fizet.

⁷ Győr város adókiivetése 1651—1756. 1691-ben »Profont mester háza kiben az Wizendorfné lakik« és »Profont mester háza« 16 és 19 oldalakon említve. Ugyanez és másik füzetében »Profont mester házaitul« 4,50 frt-ot fizet. (13. l.)

⁸ Régi conscriptiók, 1743 előtt. — JENEI Ferenc szíves közlése, ez úton mondok köszönetet azért, hogy a fenti adaton kívül a győri polgárkönyv és a kamarási számadások adatait, továbbá hogy a háztörténeti kutatásai során felszínre került könyvkötő vonatkozású adatokat rendelkezésemre bocsátotta.

SMÉDERER neve egyszer bukkan még fel a városi adóösszeírásokban, amikor utódait 1737-ben említik. Ebből azonban még nem következtethetünk arra, hogy SMÉDERER valóban csak ezidőtájt halt vona meg.

keretezi, a tükör sarkait és közepét apró, hajló virágos indákból összeállított dísz tölti ki. A sarok- és középmintát egyaránt ellentétes irányú rocailleok sora keretezi, amelyek a sarokdíszeket oly módon kapcsolják össze, hogy a középdísz számára csupán egy ovális felületet hagynak szabadon. A minták tiszta rajza, pontos lenyomata és ritmikus elhelyezése gyakorlott és tehetős könyvkötő kezére mutat. A vaknyomásos tábla mintái változatosabbak; apró virágos indái pontozott körvonalúak, a középdísz kis sugaras minták és köröcskék veszik körül. Mindkét kötés csaknem egy időben: 1695 körül készült.

Egy 1708-as kötésen (Függelék 7. sz.) új mintakészlet között megtaláljuk e fentemlített kötések dúcaival teljesen egyező rocailleokat, valamint a háromszöget kitöltő sarokdíszeket. A tábla egyébként csipkésen és indásan keretelt, a két keret sarkait harántszáv köti össze.

A csoport utolsó darabja 1718-ban készült (Függelék 8. sz. és *II. tábla 1. kép*). Az előzőkhöz hasonlóan keretelt, de a medaillonos sáv itt megkét-szereződik. Ezen belül hullámvonalú indás szalag, legfelül pedig a tükör körül palmettás dísz fut körbe. A tükör alsó fele és két felső sarka az előbbiekekkel egyezően, ellentétes irányú rocailleos díszekkel határolt. Az alsó és középső rocailleból egyenes virágtő indul ki, amely fent csipkés díszrel kitöltött legyezőkorongban végződik. Az egyenes tőből két-két hajló inda ágazik ki jobb- és balfelé, amelyek kisebb szívintás legyezőkorongban végződnek. A legyező feletti üres teret még egy kisebb rozettás inda tölti ki, s az oldalsó indákat középen megszakítja egy-egy virág. A leveles indák között rozetták és apró madarak kapnak helyet, hogy még gazdagabbá tegyék a minták dús szövevényét.

Ide kapcsolódik még a győri székesegyház egyik legyeződíszes kehelytokja (Függelék 9. sz., *II. tábla 2. kép*). Oldalai hat rocailleos sávval és csipkével díszítettek, új mintaként jelenik meg a sűrű pikkelydísz. A tok felső lapja rocailleos keretű, legfelül csipkével kitöltött legyezőkoronggal. A két díszítmény között apró rozetták sora fut körül.

Jóllehet a legyeződísz szórványosan nagyszombati kötésekben is szerepel már a XVII. században, mégis ez a főként Erdélyben otthonos motívum az ország nyugati felében csak ritkán szerepel⁹ és akkor is általában szárazabb, sematikusabb megfogalmazásban. Az 1718-as győri kötés nemcsak e motívum jelenléte miatt figyelemre méltó, hanem szokatlanul kötetlen elrendezése, a változatos mintákban való tobzódása és a természetes ornamentika elemeinek alkalmazása révén. Ebben inkább az erdélyi és debreceni munkákkal rokon, mint a nagyszombatiakkal.

Még egy könyvtábláról kell megemlékeznünk, mely ugyancsak a fenti típushoz kapcsolódik, de semmiképpen nem lehet győri könyvkötő munkája. Ez 1713-ból való (Függelék 10. sz.) kéziratot tartalmaz. Tábladísz csupán jellegénél fogva mutat némi rokonságot az 1718-as kötéssel, mintái azonban egyedülállóak. A táblát keretező lendületes vonalú, gazdag, virágos és madaras indadíszben belül keskeny csipke fut körbe, a tükör négy sarkát pedig csigákból alkotott minták töltik ki. A tükör közepén rozetták által körülvevett legyezőkorong helyezkedik el, a tükör alsó és felső részének közepéből két-két leveles

⁹ RMK. II. 1700. Bp. Ráday könyvtár és ugyanezen munka magántulajdonban levő példányának kötésén. Mindkettő azonos nagyszombati műhelyből került ki az 1690-es években.

inda hullámzik oldalt felfelé, s a legyező két oldalán valamennyi egy-egy virágban végződik. Az üresen maradó felületet, különböző kisebb-nagyobb díszek, csillagok, koszorúk, pettyek borítják be sűrűn.

Könyvkötésünk mesterére valamely más városunk vizsgálatánál feltétlen ráakadunk, kvalitásos munkája biztossá teszi, hogy több művészi könyvtáblát hozott létre életében. Valószínűleg megfordult Győrben és akkor készíthette a fenti munkát. A győri könyvkötészet folyamatába csak oly módon kapcsolódik bele, hogy újfajta díszítésmódot mutatott meg a győrieknek és feltehetőleg ihletőként hatott a szokásostól eltérő, 1718-as legyezős-indás könyvtábla készítőjére.

*

Csupán egyetlen olyan emlékünkn van, amit SPAJZER Ferencnek tulajdoníthatunk, ez ugyanis 1720-ban SMÉDERERÉTŐL eltérő szerszámokkal készült (Függelék 11. sz.). Anyaga fehér pergamen, díszítése ugyancsak jó kézre mutat. A széles sávban elhelyezett változatos indás kereten kívül a sarkoknál aprómintás, indákból alkotott, belül virágtöves sarokdíz helyezkedik el. A tábla közepében babérággal körülvelt kétfejű sas látható.

1722 és 1725 között SPAJZER Ferenc „compacto Uramat”¹⁰ három alkalommal említik. Nem sokkal később hiába keressük már Győrben, mivel 1728-ban már mint pozsonyi könyvkötő és könyvtáros naptárkiadási szabadsalmat kap.¹¹ 1740 körül többek között a győri STREIBIG nyomdásszal pereskedik Pozsonyból.¹² A SPAJZEREK mind könyvkötők és a kor szokásának megfelelően könyvtárosok, többnyire Pozsonyban dolgoznak, de közülük eggyel a század végén Budán is találkozunk.¹³

1739 és 1743 között egy mindössze három darabból álló, művészetileg nem túl jelentős csoportot kell megemlíteni.

Mindhárom könyvtábla vaknyomásos, görgetős szalagokkal díszített. Háromféle minta fordult rajtuk elő: egymást metsző palmattás ívsorok, a palmatták mellett kétoldalt elhelyezkedő egy-egy kis virággal; keretszerű díszekkel kapcsolts négyzetek és körök sorából alkotott szalag és végül hullámvonalú virágos inda, az ágak között futó állatokkal és kiterjesztett szárnyú madarakkal. A táblák többsorososan kereteltek, a tükröt vagy szalag és vonalzott dísz (Függelék 12. sz.), vagy középen vízszintes sáv és vonalzott dísz tölti ki (Függelék 14. sz.).

*

A XVIII. század 40-es éveitől kezdve az évről-évre fennmaradt összeírások¹⁴ pontos képet nyújtanak az iparosokról. Ezt még kiegészítik a polgár-

¹⁰ BEDY i. m. Kápt. Itár, Cons. Civium, 1722. 20. T. 2090. Továbbá Régi conscriptio. Győr. Áll. Itár. Végül Kamarási Számad. 1725. X. 26-án. »Az Nemes város számára Spaiszer Compacto Uram csinált egy könyvet az quartelokhoz fizettünk 1,24 1/4 frt.«

¹¹ GÁRDONYI Albert: *Magyarországi könyvnyomdászat és könyvkereskedelem a 18. században*. Bp. 1917. 23. l.

¹² ROMHÁNYI i. m. 90. l.

¹³ 1794 május 31-én kelt kimutatás szerint SPAISER Christián Budán a várban dolgozik. Orsz. Levéltár. Htt. Rev. Libr.

¹⁴ Győr város összeírása, Győr, Áll. Itár. — A hivatkozást ezúttal adjuk meg, összeírás vagy conscriptio említésekor mindig a fenti iratok értendők, az évet a szövegben minden alkalommal közöljük.

könyv adatai.¹⁵ Ezek alapján a század közepén három könyvkötő-műhelyről, az ÁRPÁS-, a MÜLLER- és a HOLTZER-féléről tudunk. Ennek megfelelően emlékkanyagunk három egymástól elválasztható csoportot mutat.

ÁRPÁS Mihályról a győri iratok csak 1748-tól kezdve beszélnek, mi azonban már 1737-ben ismerjük. Ekkor mint könyvkötő-legény Debrecenbe vándorol és július 14-én — magyar neve ellenére németül — bejegyezte magát a debreceni könyvkötő-legénytársaság könyvébe. Megírta itt, hogy győri születésű és hogy Debrecenben CSÓKA Istvánnál kapott munkát.

„Der Schlaghammer ist mein Acker
Der Hubel [Habel] ist mein fuch [Pflug]
Damit verdien ich Geld genug.”¹⁶

hirdeti bejegyzése végén leírt verses jelmondata.

ÁRPÁS 1748 március 6-án mint „Révfalliensis Compactor” kapott győri polgárjogot. Az összeírások Új Városban — Ante Portam Viennensem — az első negyedben említik, ahol 1767-ben háza is van. Egészen 1790-ig szerepel ugyanitt, de 1768 és 1771 között neve mellett a kismesterként feltüntetett „Exiguus” megjelölés szerepel. Ebben az időben munkáinak folyamata is megszakad.

Az ÁRPÁS-féle kötések mintakészletének jellegzetes motívumai a bőség-szarus, az egymást metsző palmettás ívsoros és a kétféle hullámvonalas-indás szalagdíszek. Az utóbbiak közül az egyik nyújtottabb, a másik erősebben öblös, minden hajlásban a virágdísz alatt egy-egy madárkával. Ez az utóbbi 1755 körül megjelenő kedves, változatos díszű szalag rokon a kőszegi könyvkötők mintáival.¹⁷ Előfordul e kötésekben a hajló virágos és makkos indákból alkotott háromszöget kitöltő minta, a gránátalmás virágtő, rocaille stb. apróbb díszítmények.

Úgy tűnik, hogy ÁRPÁS, aki győri polgárjogát mint révfallusi könyvkötő kapja meg, részben magával hozza annak a műhelynek dűckészletét, ahol mint inas vagy legény dolgozott. Az 1731-ből való győri molnár céhkönyv kötésén (Függelék 16. sz.), valamint az evangélikus egyház 1731-től 49-ig vezetett anyakönyvének kötésén (Függelék 15. sz.) olyan dúclenyomatokkal találkozunk, amelyek ÁRPÁS kétségkívüli munkáin is megtalálhatók.

ÁRPÁS főként levéltári kötésekkel készített. A nagyobb méretű táblákon általában háromsoros keretdíszet alkalmaz, közbül üresen hagyott sávokkal, amelyeket kisebb mintákkal díszít. A tükörben sarok- és középdíszeket helyez el. Nem tér el a győri, illetve az országosan általános levéltári kötéstípustól.

Ezek a kötések részben a városi, részben a káptalani levéltárban találhatóak. A városi levéltár számára ÁRPÁS még 1755 előtt dolgozott. 1755-ben egy naptárkötés mintakészlete az említett madaras indadíszrel bővül, mely a 60-as évekből való káptalani levéltári kötésekben gyakran szerepel.

ÁRPÁS többek között naptárakat is kötött, naptárkötései a Győrben otthonos típushoz igazodnak. Az itteni naptárkötések eltérnek a Nyugat-Magyarországon általában szokásos formáktól. Míg másutt ugyanis — s így főleg Nagyszombatban — az egész felületet kitöltő tábladíszet egy dűcről

¹⁵ Győr város polgárkönyve, Győr, Áll. Itár.

¹⁶ Debreceni könyvkötő legény társaság könyve, Debrecen, Déry Múzeum.

¹⁷ VÉGH Gyula, *Régi kőszegi könyvkötések*. Vasi Szemle 1939. Klny. III. tábla, 7.

nyomják, addig Győrben a naptárkötések tábladíszének kialakítása a könyvek díszítési eljárásával azonos módon történik. További sajátosságuk még, hogy borításuk általában élénkpiros, lila, sárga vagy zöld papiros, esetleg színes-mintájú előzékpapír. A barna bőrkötések ritkábbak. Az ÁRPÁS-féle naptárkötések e tekintetben is a helyi szokáshoz idomulnak, mintakészletük egyébként megegyezik a mester más kötésein alkalmazottakkal.

ÁRPÁS mintakészlete 1770 után új motívumokkal gazdagodik. E tény mellett nagyobb jelentőségű az, hogy a kötéstípusban, kompozíciója szellemében olyan változás megy végbe, amit aligha tarthatunk az idős mester kezdeményezésének. Az ebből az időből való oklevelek ÁRPÁS mellett más könyvkötőkről is tesznek ugyan említést, ezek munkáinak esztétikai jellege azonban más természetű. Ez arra mutat, hogy ÁRPÁS műhelyében, vele együtt, új könyvkötő dolgozik. Ez a Bécsből jött SCHATTEN, akivel még találkozunk.

A másik műhely megalapítója MÜLLER Jakab, aki 1737-ben „militaris Jacobus Müller compactor”-ként szerepel az adólajstromokban. Polgárjogot azonban mint „coloniensis ad Rhenum compactor” csak 1743 máj. 7-én kap. A belvárosban lakik, ahol 1747-ig az első, ettől kezdve pedig a 3. negyedben említik. Kevés művét ismerjük, ennek oka az, hogy inkább kereskedéssel, semmint iparral foglalkozott. Amikor fia polgárjogot kap, könyvkereskedő fiaként említik. Habár kisebb mértékben, mint a többi könyvkötő, iparát is folytatja, 1743-ban dolgozik a városnak.¹⁸ Az evangélikus egyház 1763-tól kezdődő protocollumának egyszerű kötését is ő készíti (Függelék 36. sz.). Az előző évből a győri asztalosok céhkönyvének aranyozott bőrkötése az ő keze munkája. Keretelése fonadékos palmetta, tükrének közepében a rocailleok által körülvéve a magyar címer, illetve MÁRIA TERÉZIA portréja kap helyet. Dolgozott a levéltár részére is, kötése általában vaknyomásosak és a szabványos típust követik. Ezekon fonadékos négyszöget kitöltő kis díszeket alkalmaz a tükör sarkaiban; ugyanezzel a mintával találkozunk az evangélikus egyház említett protocollumán. Általában sajátos ez a kisebb és nagyobb méretben szereplő palmettás fonadék, ugyanúgy, mint egy vaskos fogalmazású hullámvonalas indadísz. A minták zártak és stilizáltak. A műhely folytatója és munkatársa, MÜLLER Jakab fia, Ferenc 1778-ban nyert könyvkötőként polgárjogot. Apjához hasonlóan ő is foglalkozott könyvkereskedéssel, amint erről 1792-ből értesülünk;¹⁹ de erre mutat egy 1797-ből való adat is, ekkor ugyanis tőle és SCHATTENTŐL tiltott könyveket koboznak el.²⁰ Tudjuk róla egyébként, hogy ő is egyik könyvkötő az országban azok közül, akik működési területükön kölcsönkönyvtárat, azaz „olvasó kabinétot” vagy „Museum Lectorium”-ot létesítenek. Erről NOVÁK Chrysostom censor 1798 október 11-én tesz jelentést a Helytartótanácsnak²¹ és innét tudjuk azt is, hogy a kölcsönzendő könyvek német és magyar nyelvűek.²²

¹⁸ »zallt an Jakob Miller Buchbinder seinen auszüge mit . . . 4,30 frt.« Kamarási számadások. 1743/44. No. 37. — Ugyanekkor azonban HOLTZER Simonnak 17,— frt-ot fizetnek ki.

¹⁹ Orsz. Levéltár. Htt. rev. Libr. 1792. I. — 55. »Formalem cum Expositionibus Libris Questum exerces.«

²⁰ Orsz. Levéltár, Htt. Rev. Libr. 1797. I—38.

²¹ Orsz. Levéltár. Htt. Rev. Libr.

²² TIMÁR Kálmán, *Az első »Olvasó kabinéte«*. Győri Szemle, 1930. 179—180. I. (További hivatkozás Mindenés Gyűjtemény, 1789. okt. 28. számára.)

MÜLLER Ferenc valamennyi eddig ismert munkája levéltári kötés. Az ő idejében apja mintakészlete nagymértékben kibővül, de nemcsak a minták mutatnak nagyobb változatosságot és gazdagabb variációkat, mint pl. egy könnyebb hajlású virágdiszes inda, keskeny koszorú, rocaille-sor és más apróbb indák, hanem maga a szerkezet, a kompozíció szelleme is könnyedebbé, szabadabbá válik.

E korszak legjelentősebb és legtehetségesebb könyvkötője a Tirolból bevándorolt HOLTZER Simon. 1743 május 8-án kap polgárjogot és ebben az évben már a belvárosban lakik, ahol háza van. Ugyanekkor említik a kamarási számadások kiadási rovatában,²³ 1747-től, sajnos, az egyes iparosoknak kifizetett összegeket negyedévenként egy summában jegyzi fel és a summa részletezése hiányzik, nem sorolják fel a munkákat. HOLTZER műveinek sajátosságait azonban már az előző években megismerhettük, így megállapíthatjuk, hogy a továbbiakban is — egészen 1775-ben bekövetkezett haláláig, — a levéltári kötések legnagyobb részben az ő munkái.

HOLTZER Simon nevével nemcsak a munkadíjak kifizetésénél találkozunk, hanem szerepel a város hitelezői között is,²⁴ amikor a kamatokat fizetik ki számára.

HOLTZER Simon haláláról több irat értesít bennünket. A városi összeírásokban 1776-ban neve helyett maradékai: „Successores Holtzeriani” szerepelnek és ugyanekkor a lakók között feltűnik HOLTZER Miklós compactor neve. Megőrizték azonban a városi levéltárban inventáriumát és 1775 augusztus 29-ről kelt végrendeletét is.²⁵ Eszerint rokona, HOLTZER Miklós, aki már sok éven át mint inas, majd pedig mint könyvkötő, mellette dolgozott, öröklő mesterségét és a műhelyt: „nebst der buch binder profession allen zu den Handwerk benöthigten Werkzeug . . .”, a ház teljes berendezését, a kötött és a kötetlen könyveket.

HOLTZER Miklós Simon halála évében, 1775 szeptember 20-án kap győri polgárjogot: „Nicolaus Holtzer compactor ex civitate Hall in Districtu Tyroliensi”, tehát ő is tirolai könyvkötő volt. 1776-ban házat vesz 3500. — frt-ért,²⁶ de nem sokkal később, 1778-ban meghal, mint azt 1778 július 23-án kelt végrendeletéből megtudjuk.

A városi számadásokban még 1778 február 10-én szerepel, amikor munkáiért pénzt vesz fel. Mint csaknem valamennyi győri könyvkötő, könyvek árusításával is foglalkozott; egy 1775-ben készült kimutatás szerint a nagyszombati nyomda bizományosa volt.²⁷ Feltehetőleg ebben is követte HOLTZER Simont.

A HOLTZEREK joggal voltak keresett könyvkötők; műveik izlésesek és jó kivitelűek, bár szépségüket elsősorban a rendelkezésre álló gazdag minta-

²³ Kamarási számadások, 1743/44. No. 59., továbbá 1745/45. No. 16. és 1746/47. No. 114.

²⁴ Kamarási számadások 1761/62-ben 200. —, 1762/63-ban 500. — és végül 1771—72-ben 1500. — frt. után fizetnek számára kamatot.

²⁵ Protocollum Testamentorum Liber 4. 1774. 103—106. l. Győr, Városi ltár. — HOLTZER Simon végrendeletével és inventáriumával, továbbá HOLTZER Miklós és MÜLLER Jakab végrendeletével — melyek a városi levéltárban ugyancsak megtalálhatók — nem foglalkozunk itt, ezeket több más, az egész magyar iparművészeti kutatás szempontjából is fontos végrendelettel együtt JENEI Ferenc fogja közzétenni.

²⁶ Felvállási Jegyzőkönyvek, III. 385 l. 487. sz. Győr, Áll. ltár.

²⁷ IVÁNYI—GÁRDONYI—CZAKÓ: *A királyi magyar egyetemi nyomda története 1588—1927.* 191. l.

készlet adja meg. HOLTZER Simon munkái a táblabeosztásban nem mutatnak nagy változatosságot. Általában kétszeres vagy háromszoros keretelésűek, a tükör alatt és felett a keretek között üresen hagyott sávval, amelyekben kisebb díszítmények helyezkednek el. A tükör középdíszre legtöbb esetben a magyar címer, amely néha egyedül, de igen gyakran karélyos, félkörös mezők által körülveve jelenik meg. Ritkább a címer körül a virágos keret. Előfordul, hogy a középdíszet virágtövek által kitöltött szalagfonadékos, karélyos mezőkből alkotja. A sarokdíszeket általában félkörös szalagfonadék, ritkábban naturálisan megfogalmazott virágtó képezi. Gyakori az ötszirmú palmetta használata a karélyos mezők csúcsában vagy önállóan.

Változatos keretdíszei az egymást metsző palmettás ívsor, kétféle tört vonalú inda, lágy hajlású, tiszta rajzú hullámvonalú, virágos inda és apróbb szalagdíszek. A 60-as évek felé tűnik fel egy keskenyebb és egy szélesebb rocaileos szalag és egy újfajta hullámvonalú, virágos inda. A zártabb mintájú, gránátalmás virágtó mellé fellép egy lazább szerkezetű, krizantémos virágtó és más könnyebb virágok. Ezek a minták HOLTZER Miklós önálló időszakának fő díszítőelemei.

A 60-as évektől előfordul, hogy a korábban középdíszekhez felhasznált fonadékos, karélyos vagy félkörös részletminták nem zárt keretként csoportosulnak, hanem ki-behajolva oldottabb körvonalú keretet alkotnak. Ettől az időszaktól kezdve, — bár az előbbi táblabeosztás változatlan marad, — némi lazulás vehető észre mind a részletekben, mind azoknak összeillesztésében.

Valószínűleg ezek a változások jelentik HOLTZER Miklós Győrbe érkezését és így ezt az 1759—60 körüli időkre tehetjük. HOLTZER Miklós önálló működése tehát nem hoz sok változást a HOLTZER-műhely munkásságában. Tovább készülnek a táblák a kialakított típus szerint, az előbbieken változt, 1760 óta fennálló módosításokkal. Szembetűnő viszont az, hogy míg 1775-ig kizárólag a koronás magyar címer szerepelt a HOLTZER-kötésekben, ezután csaknem teljesen eltűnik és helyébe lép a kétféjű sas által közrefogott kis magyar címer. A továbbra is előbukkanó kevésszámú magyar címeres könyvtábla a végrendeletben említett HOLTZER Simon-féle örökség lehet.

Meg kell említenünk egy győri nyomtatványt 1746-ból (Függelék 47. sz.), melynek nagyméretű tábláit csupán keskeny palmettás és láncdíszes szalag kereteli, sarkait pedig egy-egy félkörös fonadék által határolt mezőben elhelyezett egyenesszárú stilizált tulipános virágtó díszíti. A könyv címlapjának alján olvasható szöveg szerint a nyomtatványt Győrben HOLTZER Simon, Pozsonyban pedig SPAISER Ferenc compactor árusítja.²³ Feltehető, hogy a nyomtatványokat a fenti könyvkötők kötötték be.

HOLTZER Simon munkáinak legnagyobb része, Miklósénak pedig csaknem valamennyi ismert darabja levéltári anyagot tartalmaz. Ennek megfelelően a táblák díszje főként egyszerű vaknyomásos technikával készült. De a levéltári kötések között is találunk egy aranyozott, gazdagabb kivitelű munkát, amely HOLTZER Simon nevéhez fűződik (Függelék 50. sz.). Ez az 1754-ből való könyvtábla HOLTZER Simon művei között kiemelkedő helyet foglal el. Típusban nem tér el az előzőktől, talán kivitele gondosabb, bár a HOLTZER-féle levéltári kötések általában pontos, jó munkák.

²³ »Simonis Holtzer, Compactoris, Civis Jauriensis, et Francisci Dominici Spaiser, Compactoris, Civis Posoniensis«.

Nagyobb összeget szánnak a céhek egy-egy kötéstábla elkészíttetésére, ezek legtöbbször aranyozott munkájúak. Két céhiratot ismerünk HOLTZER Simon-féle kötésben, az egyik 1752-ben (Függelék 48. sz.), a másik 1759-ben (Függelék 60. sz.) került bekötésre a táblára felírt évszám tanúsága szerint (*III. tábla 1. kép*). Az előbbi kétsoros keretelésű, közbül keskeny szalaggal, míg a tükör közepét a már ismertetett szalagfonadékos karélyos mezők által közrefogott magyar címer tölti ki. A másik, a kisebb méretnek megfelelően, csupán egysoros keretelt, tükrének közepében a magyar címer helyezkedik el: felette felirat, alatta az 1759-es évszám látható.

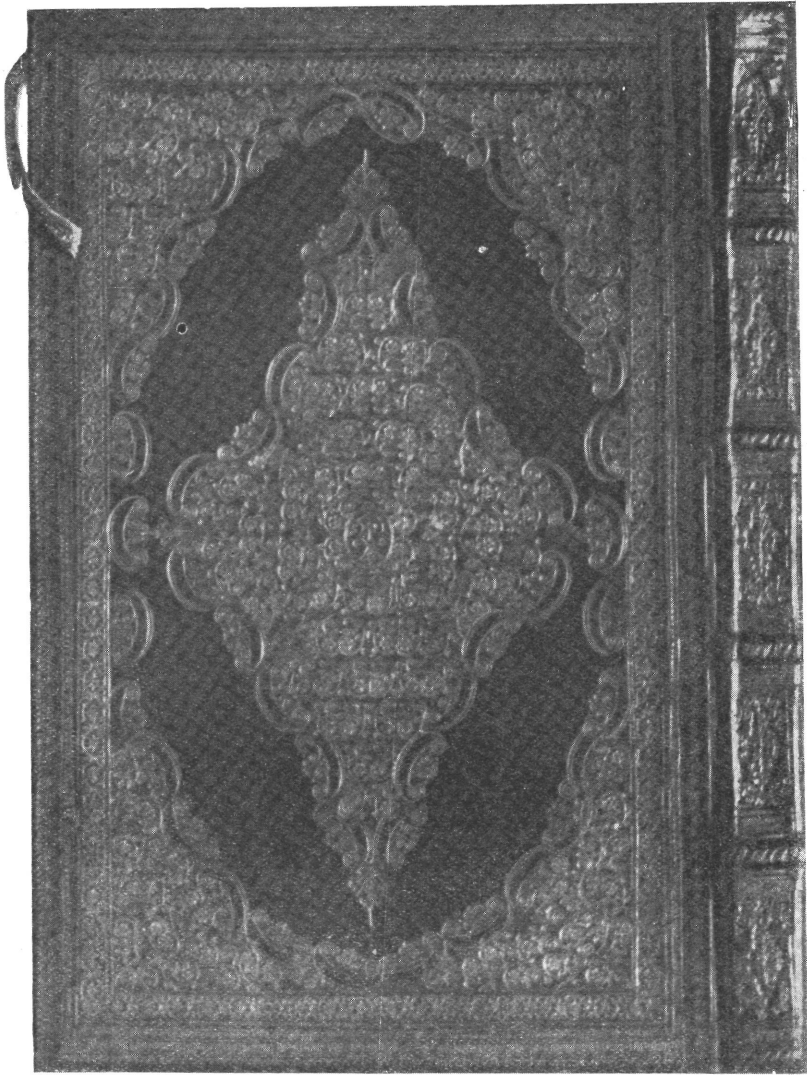
HOLTZER Miklós 1775-ben köt be egy céhiratot (Függelék 63. sz.), amelynek vörösesbarna bőr tábláját aranyozott rocailleos kerettel és krizantémus sarokdísszel látja el. A tükör közepét fonadékos félkörös mezők által határolt figurális mintákkal díszíti. (*III. tábla 2. kép*).

A HOLTZER-műhely mintakészletét csaknem egészében viszontlátjuk két, 1780 körüli, tehát a HOLTZEREK halála után készült könyvtáblán (Függelék 64–65. sz.). Mindkettő alapja vörösesbarna bőr, díszítésük aranyozott (*IV. tábla*). A keret fűrészfog által határolt rocailleos díszű, az előbbinek sarokdíszje krizantémus, az utóbbié apró, egyenesszárú virágtöves. A tükör közepét mindkét esetben az ismertetett kétfejű sas által körülvevett magyar címer alkotja. Ezt négyyszög alakban övezik a HOLTZEREK műhelyének laza virágtövei, a csúcsokban krizantémus virágdísszel. A középminta mellett kétoldalt két-két apró, kerek koszorú által határolt fekete bőrberakás helyezkedik el, közepében rozettával. Lent és fent a keskeny oldalak közepénél egy-egy olasz korsó áll, melyből egyenesen felfelé haladó és kétoldalt két-két ágban hajló virágos, leveles inda nő ki. Az előbbi táblánál az indák között rozettasor, kétoldalt két-két, s az olaszkorsó jobb- és baloldalán ugyancsak két-két szembeforduló madár helyezkedik el. Az utóbbi táblán lent a madarak helyén ugyancsak rozettás díszeket találunk.

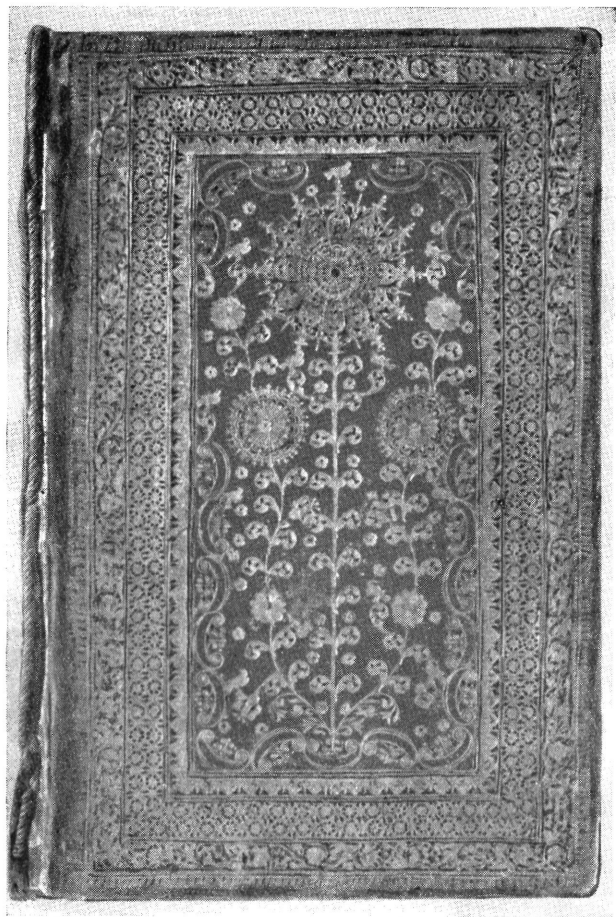
Ezt a két kötetet vagy valamely HOLTZER Miklós özvegyénél dolgozó legény készítette, vagy — tekintettel arra, hogy ezt a lehetőséget kizárni látszik az a tény, hogy az asszony az összeírásokban nem szerepel ipart folytató özvegyként, — a HOLTZER-műhely dúckészlete más, a városban dolgozó könyvkötő kezére került.

A HOLTZEREK után SCHATTEN József, majd fia, SCHATTEN Ferenc lesz a város legkiemelkedőbb és legkeresettebb könyvkötője. „Josephus Schatner[sic] Austriacus Viennensis compactor” 1780 február 16-án kap Győrben polgárjogot. Fel kell tételezzük azonban, hogy munkásságát csaknem egy évtizeddel korábban kezdte meg. Rámutattunk ugyanis arra, hogy 1771-ben a leányat-lott ÁRPÁS-műhely ismét fellendül, s ettől kezdve az „exiguus” megjelölés helyett ismét feltüntetik adóklassisát, ugyanakkor régi mintakészlete bővül, s a díszítés kompozicionális szelleme is megváltozik.

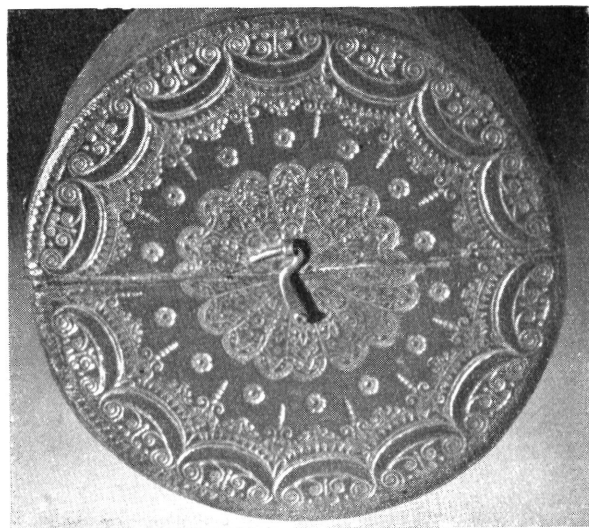
Tekintettel arra, hogy ezeket az új mintákat és ezt az új szellemet éppen SCHATTENNAK kell tulajdonítanunk, biztosra vehetjük, hogy munkásságát az ÁRPÁS-műhelyben az említett időpontban kezdte meg. Érdekes ebből a szempontból egy 1770-ben készült könyvtáblát megvizsgálunk (Függelék 30. sz.). Csipkés keretdíszét könnyed hajlású indák képezik, a hosszoldalak közepénél koszorúcskákkal, kerete háromkarélyosan szélesedik ki. Itt és a sarkokban is szőlőfürtök helyezkednek el. E laza, játékos kerettel ellentétben a tükör közepét a magyar címer körül csoportosuló zárt minta alkotja, mely ÁRPÁS munkáiból ismeretes.

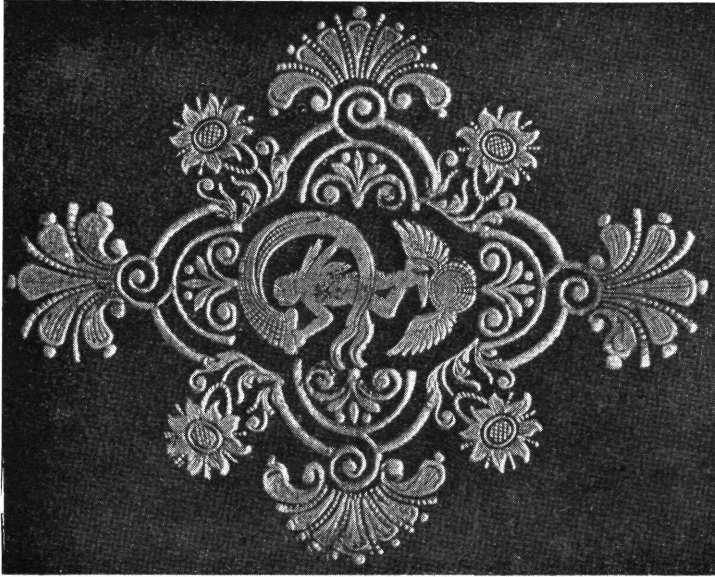
Profont-műhely, 1695 körül.

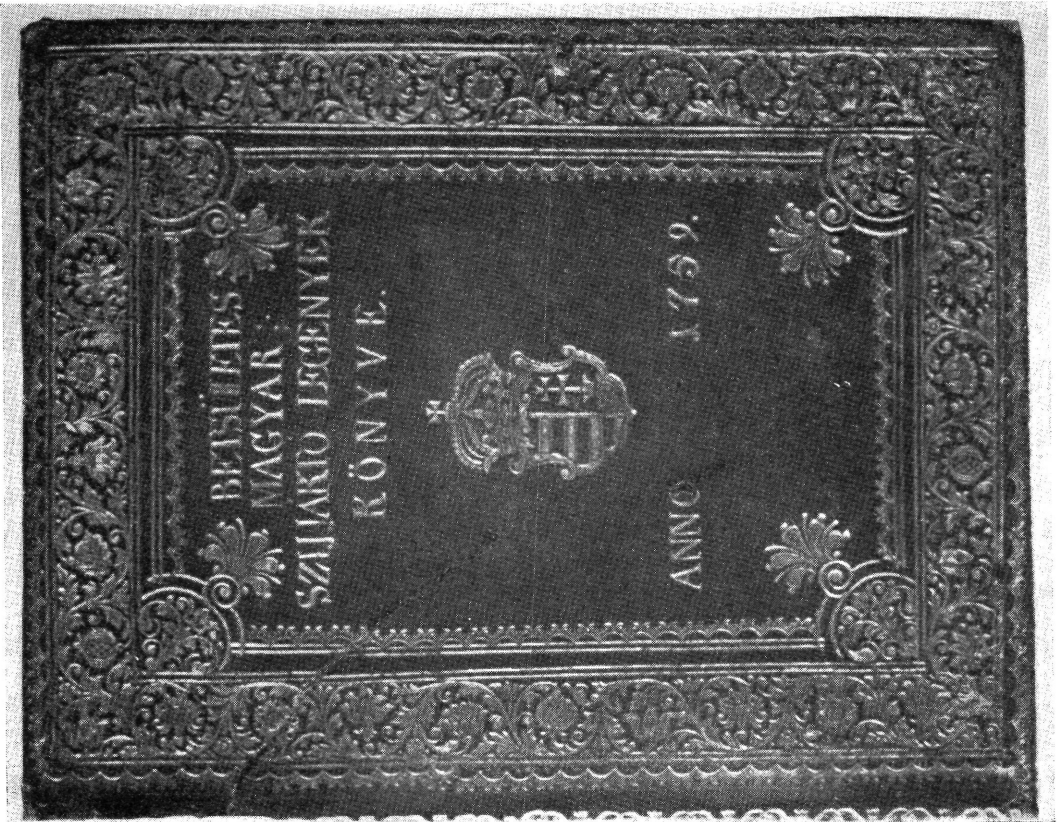
1. Smederer Christián kötése 1718-ból.

2. Kehelytok felső lapja, 1718 körül.

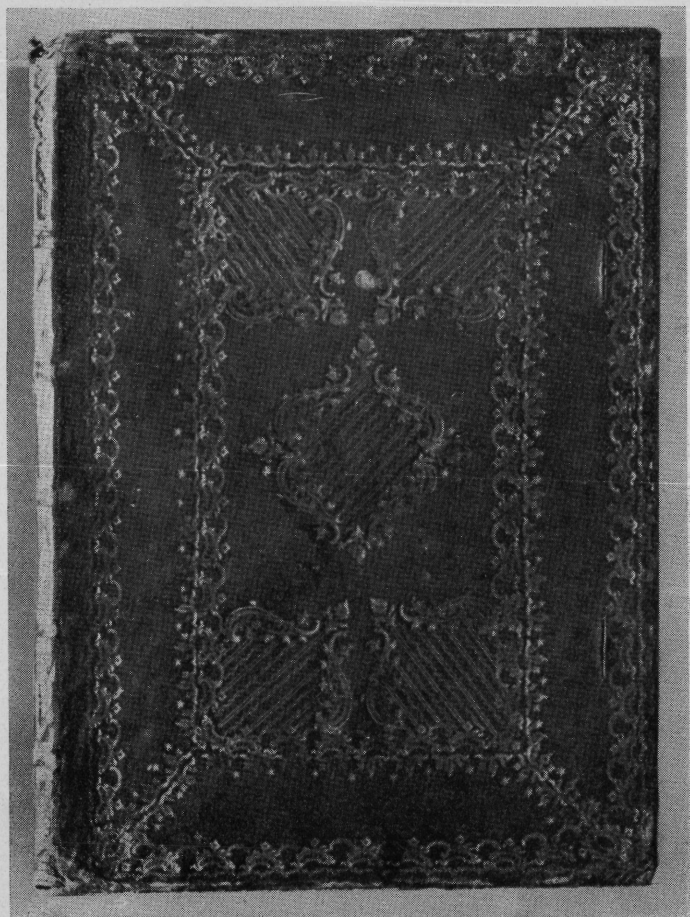
2. Holtzer Miklós 1775-i kötetábrájának középdisze.

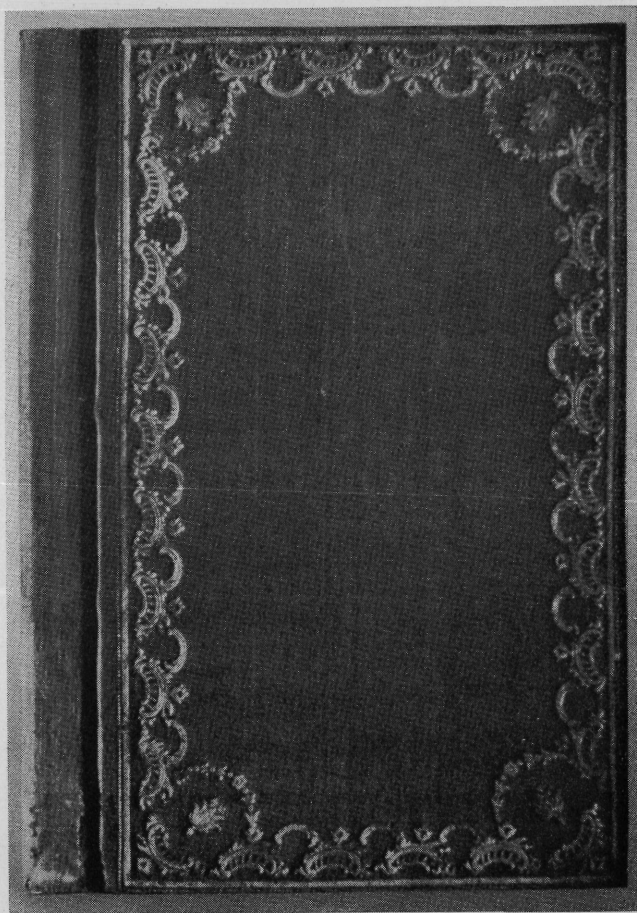
1. Holtzer Simon kötése 1759-ből.

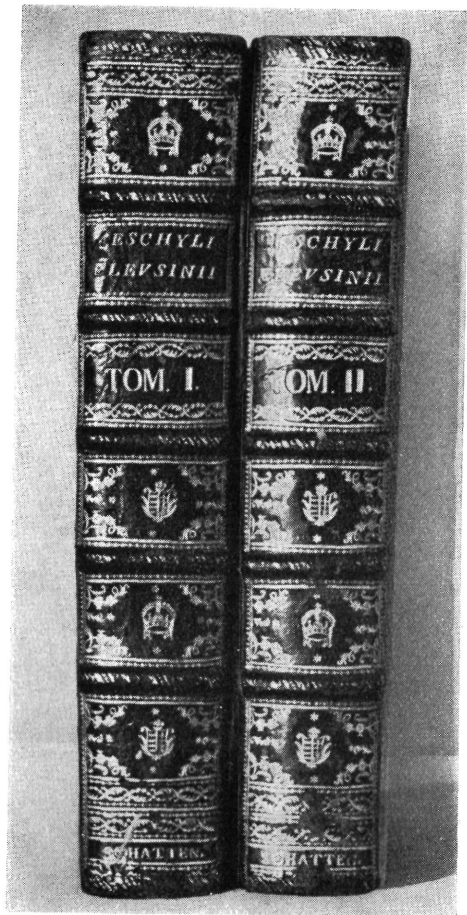
A Holtzer-műhelyben ismeretlen mester által készített munka, 1780 körül.

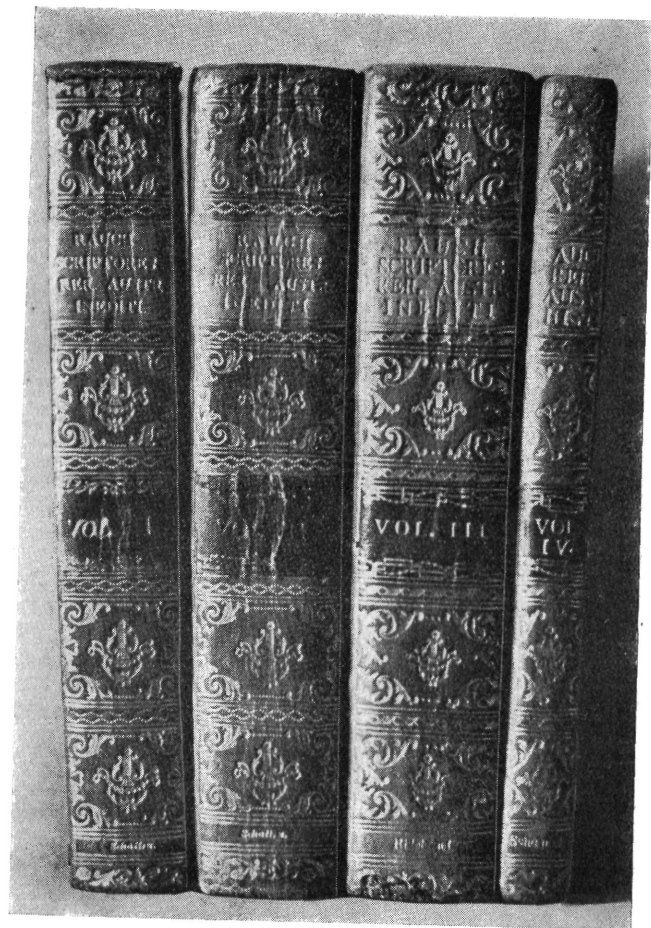
1. Schatten József munkája, 1782.

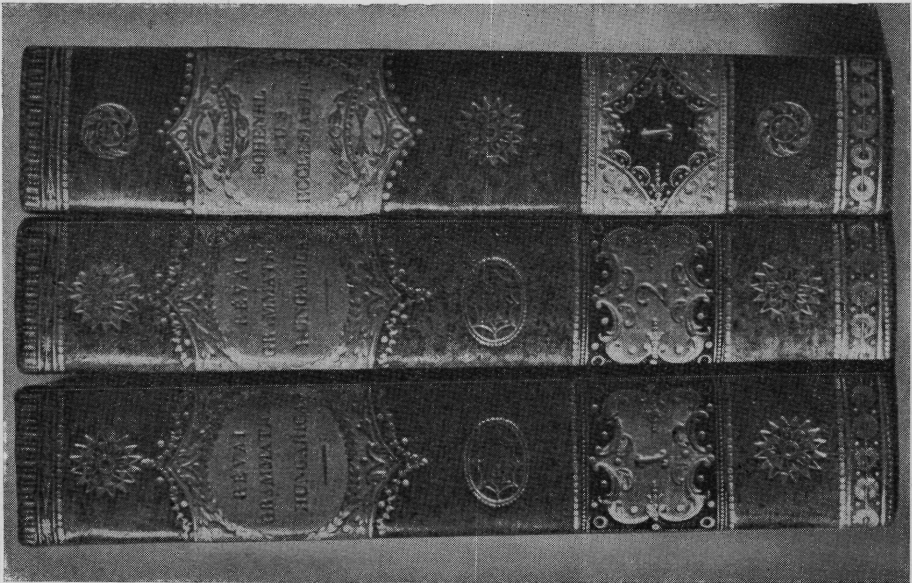
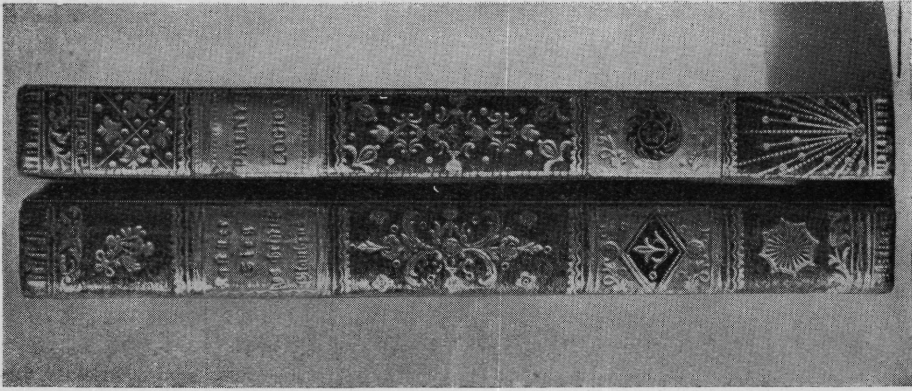
2. Schatten József munkája, 1782 körül.

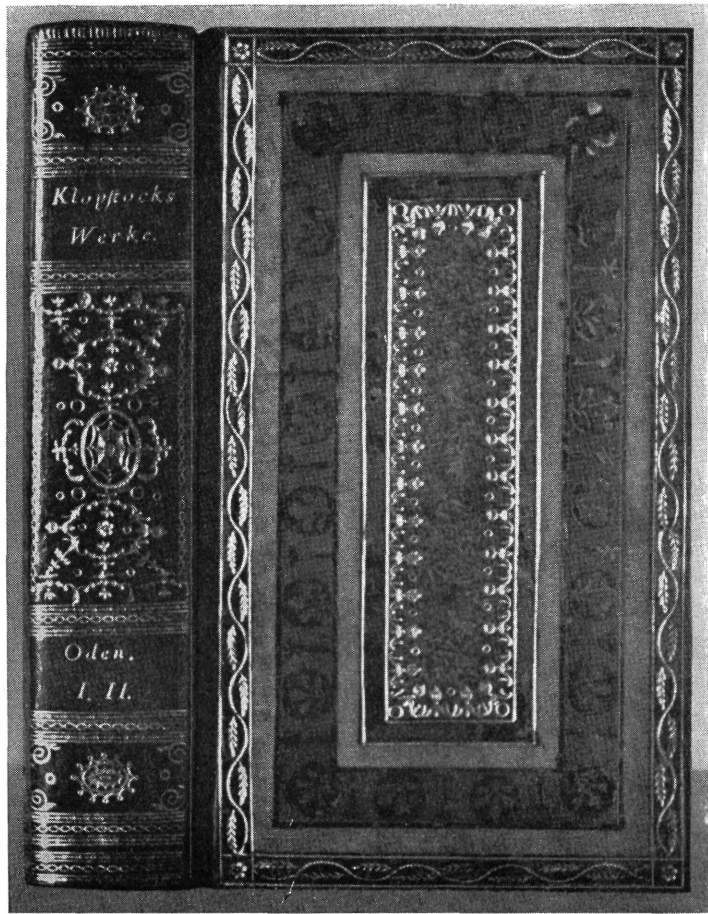
1. Címeres könyvgerincek Schatten József műhelyéből, XVIII. század vége.

2. Lantdíszes könyvgerincek Schatten, Hilebrand, Schoenecker jelzésével, 1793—4.

11 – 12. Könyvgerincek a XIX. század első feléből.

1. Győri kötés 1828 körül.

2. Könyvkötés középdíszé.

Úgy látszik azonban, hogy SCHATTEN 1774-ben megváltik ÁRPÁSTÓL és HOLTZER Simonhoz szegődik. Ebben az évben ugyanis egy levéltári kötésen a HOLTZER-féle mintakészlet SCHATTEN mintáival keverve szerepel (Függelék 68. sz.).

A két dűckészlet azonban később is megjelenik egymás mellett, valószínű, hogy a HOLTZEREK halála után SCHATTEN folytatja a műhelyüket. Megerősíti ezt az a tény is, hogy idővel házukat is megszerzi.²⁹

Nem tudjuk pontosan megállapítani, hogy ez mikor történt meg, mert a házat utólag, SCHATTEN unokájának idejében, 1851-ben írták csak át. Az összeírások a számunkra érdekes időben, a 80-as években hiányosak voltak. Tudjuk azonban, hogy 1791-ben SCHATTEN József könyvkötőnek háza van a belvárosban, s az elkövetkezendő fél évszázad alatt a SCHATTENEK mindig ugyanezen a helyen szerepelnek, tehát ennek kellett az egykori HOLTZER-háznak lennie.

SCHATTEN József könyvek árusításával is foglalkozott, ezt két akta is bizonyítja, melyek szerint tiltott könyveket koboznak el tőle.³⁰ Egy 1794-es, nyomdászokkal, könyvkereskedőkkel és könyvkötőkkel foglalkozó kimutatás szerint Győrben ebben az időben az egy nyomdászon és egy könyvkereskedőn (bibliopola) kívül három könyvkötő (bibliopéga) működik, „omnes hi questum cum libris [könyvárulás] exercent”.³¹ Jóllehet valamennyien foglalkoznak könyvek árusításával, mégsem esnek teljesen egyenlő elbírálás alá. A város által készített 1792-es kimutatás szerint „Josephus Schatten . . . una simul quastum [sic!] cum libris exercent”.³² A városi összeírásckban több évben megtaláljuk SCHATTEN neve mellett a „questor librorum” megjelölést is a compactor mellett, de több alkalommal elmulasztják ezt bejegyezni. Könyvkötői tevékenysége azonban kiterjedt volt.

SCHATTEN nevével a kifizetésekkel kapcsolatban is találkozunk.³³ 1797–98-ban különösen nagy összeget, 42 forintot vesz fel.

SCHATTEN levéltári kötésein az előírással táblabeosztást követi. A többsoros keret üres sávokkal lazítja, a tükörben virágos, fonadékos vagy címeres közép- és megfelelő sarokdíszeket alkalmaz. Két leggyakrabban használt keretdísz egy vastag szárú, hullámvonalú virágos inda és egy egymást metsző ötszirmú palmettás ívsor. Ehelyett feltűnik néha a HOLTZER-féle hasonló, de más megfogalmazású szalag is. Ezeken kívül sokféle keskeny indás csipkedísz alkalmaz. Címeres dísz az ÁRPÁS-félével teljesen azonos, ugyancsak egyezést mutat a makkos, csúcsában gránátalmás díszítmény is. Medaillonos szalagfonadékos mintái ugyancsak ÁRPÁS vagy HOLTZER kötéseiről ismeretesek.

Annak ellenére, hogy szemelláthatólag alkalmazkodik a kialakult levéltári kötéstípushoz és hogy átvesz elődeitől mintákat, új és egyéni

²⁹ Alkotmány-u. 16. sz. alatti házat 1776. szeptemberében VEJDINGER János és felesége eladták HOLTZER Miklós könyvkötőnek és feleségének, SCHREINER Anna Mária-nak 3500,— frt-ért és 48 frt. kulcspezért. HOLTZER a házat utódának, SCHATTEN könyvkötőnek adta el, de dem írták át az ő nevére. Ez csak 1851 augusztus 1-én történt meg (JENEI Ferenc összeállítása).

³⁰ Orsz. Levéltár. Htt. Rev. Libr. 1794. 2–132. és Htt. Rev. Libr. 1797. 1–38.

³¹ Orsz. Levéltár. Htt. Rev. Libr. 1794. 3–105.

³² Orsz. Levéltár. Htt. Rev. Libr. 1792. 1–55. Ugyaninnen MÜLLER Jakabra vonatkozó meghatározást már az előbbieken közöltük. Szerepel még ezenkívül »Jos. Árpás . . . nonnullos Compactos Libros vendere solet« megszorítással, és a kimutatás szerint ugyanez áll HILEBRAND Ferencre is.

³³ Kamarási számadások, 1793/94, 161. l. és 1797/98. ekkor 42 frt-ot vesz fel.

hangot szólaltat meg még a levéltári anyag kötéstábláin is. A SCHATTENEK munkásságukkal a győri könyvkötészetet a legmagasabb művészi fokra emelik.

Már az eddigi irodalom ismertetett egy meggypiros színű jó aranyozású könyvtáblát, amelynek készítési ideje 1782-re tehető (Függelék 74. sz.), ROMHÁNYI külön kiemeli kötésünket a magyar XVIII. századi emlékek közül, s mint egyedülálló darabot említi meg (*V. tábla 1. kép*). Ugyanakkor feltehetően, hogy talán győri kötés.³⁴ A könyvtábla rocailleos keretelésű, s a minták között még kisebb rocailleos díszek helyezkednek el. A folio méretű táblának megfelelő kettős keretet hullámos, leveles harántsáv köti össze a saroknál, míg a tükröt nagyméretű rocailleos díszekből alkotott kartusok díszítik. A csúcsokban ott találjuk a SCHATTEN munkáin oly sokszor előforduló apró virágtövet.

A kutatások során előkerült egy győri nyomtatvány zöld selyem kötésben (*V. tábla 2. kép*), amelynek finom, rokokó ízlésű csipkedíszes keretét az előbbi könyvtábláról ismert rocaillesor képezi (Függelék 75. sz.). A sarkokban egy-egy tulipán felett kis félkoszorúcska helyezkedik el. Ugyancsak most került felszínre egy márványozott világosbarna bőrkötés, mely 1784-es győri nyomtatványt tartalmaz (Függelék 76. sz.). A bőrfelületet még sötétebb színű karikákkal tarkítja a mester, s a táblát aranyozott, az előbbinél még gazdagabb csipkés keretdíszel látja el. Ez lágyan hajló, apró mintákból alkotott, a sarkoknál és a hosszoldalak közepénél félkörös, illetve háromkaréjos vonalban húzódó koszorúk által szélesedik ki és áttöri a körbefutó szalagkeretet. A minták között fent és lent öt-öt tulipán látható. A tulipánok és a sarok koszorús díszei teljesen egyeznek az előbbi zöld kötés hasonló mintáival.

Első pillantásra szembetűnő, hogy a fenti három munka ugyanabból a műhelyből került ki, s nagyjából egykorúak. A céhirat 1782-ben, az utóbbi nyomtatvány 1784-ben, a harmadik darab pedig szintén az 1780 körüli időkben látott napvilágot. Mindhárom tábla a magyar könyvkötészet kiemelkedő művészi emléke.

A céhirat és a zöld selyem kötés rocailleos keretdíszre szerepel egy levéltári kötésen is (Függelék 71. sz.), ahol a tükröt határolja. Egy másik 1782-ből való levéltári kötés (Függelék 72. sz.) középdíszét nyolcszorosán megtört koszorúdísz veszi körül, amely tökéletesen egyezik a mi két nyomtatványunk tábláinak sarkában elhelyezett koszorúcskákkal. E koszorúdíszek először 1770-ben fordulnak elő (Függelék 30. sz.).

E franciás finomságú, könnyedrajzú, csipkedíszes könyvtáblák tehát SCHATTEN könyvkötő munkái. Csipkedíszes kötések ritkán készültek ugyan Magyarországon, ilyen magas művészi színvonal azonban különösen szokatlan.

Ugyancsak SCHATTEN munkájának tartható egy harmadik csipkedíszes könyvtábla, mely 1800 körüli nyomtatványt tartalmaz (Függelék 77. sz.). E fekvő formátumú könyvecske tábláit pirosra festett pergamen borítja, díszítése aranyozott. A keretet háromszöget kitöltő laza minták sora alkotja, amely a hosszoldalaknál közepén füzérdíszekkel szélesedik ki, a minta felett pedig egy-egy hurkolódó szárú, körteidomú, virágos ág helyezkedik el. A szalagkeretet áttörő sarokdísz két-két csigába hajló leveles minta alkotja, közepén copf ízlésű koszorúval körülvett medaillon helyezkedik el. A sarok levéldíszei szerepelnek a gerincmezők sarkában is, itt azonban mindig annyit nyom le

³⁴ ROMHÁNYI i. m. 64. l. Leírás 713. sz. alatt.

belőlük a mester, amennyi az adott helyen esztétikusan elhelyezhető. Gyakran megállapítható, hogy a minta a keretdíszen kissé túlterjed.

A fenti könyvtáblával mutat rokonságot egy 1794-ből való emlékkönyv aranyozott piros bőrkötése (Függelék 81. sz.). A merev csigás díszekből alkotott kerethez képest túl oldottak a sarkok csokrai és a kiszélesedő középső résznél a hajlékony koszorút zárt formájú csillagokból alkotja a könyvtábla készítője. A díszítés hatása nem oly egységes és művészi, mint a fenti könyvtáblákon.

*

A XVIII. sz. folyamán egyszerűsödik a könyvtáblák díszítése. Oka az, hogy a könyvek mind nagyobb példányszámban jelennek meg s az aranyozott bőrkötések készíttetése rendkívül költséges. Ezért egyre gyakoribb a papírtáblás könyvborítás, s egyre általánosabb az, hogy a könyveknek csak a gerincét látják el aranyozott mintákkal. A XVIII. sz. vége felé s a XIX. sz. első felében nagy súlyt helyeznek a könyvek gerincének művészi díszítésére és a bőr vagy papírtáblákat egyre inkább díszítetlenül hagyják. A gerincdíszítések is magas művészi fokot érhetnek el, amint ezt éppen a győri tanúságok fényesen bizonyítják. Annál feltűnőbb, hogy a díszített gerincekkel a magyar szakirodalom eddig úgyszólván nem foglalkozott.

A győri félbőrkötések külön sajátossága, hogy a gerinc alját a könyvkötők igen sok esetben névjelzéssel látják el. A szignált kötések mintegy 1780 és 1806 között jelentkeznek.

A kutatások eddigi eredménye alapján a szignált kötések 10 típusát tudjuk megkülönböztetni. Ezek :

1. tulipános,
2. címeres és koronás,
3. virágos, négykarélyos kehellyel,
4. bojtsoros,
5. lantdíszes,
6. virágtöves, sokszirmú kehellyel,
7. hurkolódó szárú virágtöves,
8. függő lantos,
9. urnás és koszorús,
10. madaras és lantos.

Készítők szerint ezek így oszlanak meg: az 1—4. típus kizárólag SCHATTEN József mintája. Az 5—6. csoport darabjai váltakozva viselik SCHATTEN, HILEBRAND és SCHOENECKER névjelét, a 7. és 8. csoport kötéseit SCHOENECKER készítette, a 9—10. csoport gerinceit pedig SKOLNIK. Valamennyi szignált kötés egyházi tulajdonban van vagy onnan származik, nevezetesen legfőként a győri szeminárium és az egykori karmelita rendház könyvtárából. Valószínűleg e két helyről kerültek más egyházi könyvtárakba is könyvek. Erre következtethetünk abból, hogy címeres gerincdísű kötések tihanyi (Függelék 101. sz.), esztergomi (Függelék 109. sz.) és pannonhalmi (Függelék 103. sz.) egyházi tulajdonban is fellelhetők voltak. Csupán néhány jelzett kötés eredete bizonytalan. Ezidőszerint nem tudunk válaszolni arra, hogy ebben az időszakban miért szignálták a győri mesterek kötéseiket, valamint arra sem, hogy az 5—6. típuscsoportba tartozó könyvsorozatok

egyek kötéseit miért készítette több kéz. Lehetséges, — bár okmányszerű bizonyíték nincs rá, — hogy a győri könyvkötők, akik helyi céhszervezettel nem rendelkeztek, elszámolási viszonyban állhattak egymással.

A művészi félbőrkötések készítésében is iránymutató a SCHATTEN-család. SCHATTEN József jellegzetes gerincei az 1–4. típuscsoportba tartoznak.

1. csoport. Elsőként kell megemlítenünk a tulipános gerinceket. Ezek 1780 és 90 között készülnek, a könyvek többnyire egészbőrkötésűek, a gerinc gyakran feketére festett. A gerincmezők sarokdíszeit ezeknél is csigásan hajló levél képezi, a könyvek alján többnyire keskeny indadísz hullámsziget végig. Egy esetben előfordul, hogy a táblát is indadísz kereteli és a sarkokban egy-egy tulipán helyezkedik el (Függelék 96. sz.). Egy másik gerincen a megszokott sarokdíszek helyett a mezők két oldalán egy-egy rocailleot találunk s a mezőknek nem mindegyikét díszíti a tulipán, hanem gyűrűbe foglalt ágas mintákkal váltakozik. A tulipános kötések között találkozunk jelzetlen példányokkal. A jelzettek minden esetben SCHATTEN nevét mutatják, az analógiák alapján megállapíthatjuk, hogy a többiek is az ő kezétől származnak.

2. csoport. A gerincmezők középdíszét váltakozva a magyar korona, illetve a címer alkotja (VI. tábla 1. kép) A mezők sarkait általában az ismeretett csigásan hajló leveles minta — kisebb vagy nagyobb részlete — tölti ki. Ez a minta háromféle méretben fordul elő, míg a korona, illetve címer csak kétféle nagyságban jelenik meg. Ebben a csoportban az is előfordul, hogy a sarokdísz egy rendkívül kecses hajlású, hurkolódó, rozettás inda alkotja, a könyv alján pedig egy finomrajzú, egymást metsző hullámvonalban haladó gyöngysor, illetve inda fut végig. A többféle keskeny szalagdísz között talán ez a legfigyelemreméltóbb. A kötések nem minden esetben szígnáltak.

A század 90-es éveitől kezdve a címeres kötések egy másik, egyszerűbb fajtája is ismeretes. Ezek a könyvek általában kisméretűek, a díszítést csupán a bordázatlan gerinc mezőit elválasztó szalag és az előbbieknél kisebb címeres középdísz képezi. A váltakozó középminta az előbbiektől eltérően nem a korona, hanem kétféle urnadísz. Címeres kötések szórványosan egészen az 1830-as évekig készültek, valamennyi a SCHATTEN-műhelyből került ki. Bár 1806 után a könyvek gerincét nem jelzik, a korábbiakban megismert stílusjegyek alapján a mesterek kezemunkája később is felismerhető.

Nem tudunk róla, hogy más városunk könyvkötészetében is lenne arra példa, hogy a gerinceket a magyar címer ékesíti, figyelemre méltó és érdekes jelenség ez, még abban az esetben is, ha a munkák művészi megjelenését nem vesszük tekintetbe.

3. csoport. Ide eddig egy 1793-as nyomtatványt tartalmazó kötetet sorolhatunk. Sima gerince érmes-füzéres sávokkal 6 mezőre osztott, ezekben — a rózsaszín, illetve kék cím és kötetszám mező kivételével — füzéres-virágos sarok-, valamint virágtöves középdíszek helyezkednek el. A darab jelzett.

4. csoport. Itt még egy egészen egyszerű példányt kell megemlítenünk, melyen a márványozott barna bőr alapon csupán a gerincmezők felső és alsó szélénél vaknyomásos bojtsoros szegélye alkotja a díszítést. A fekete, illetve kék címezők felirata és mintája aranyozott (Függelék 118. sz.).

A következő két csoportban — mint említettük — két újabb könyvkötő neve bukkan fel.

HILEBRAND Ferenc pozsonyi származású könyvkötő 1791-ben kap polgárjogot. Jóllehet Győrben készült munkája még 1794-ből ismeretes, már ez év május 31-én kelt kimutatás szerint Budán a várban (In Praesidio) dolgozik.³⁵ Helyette új név jelenik meg a győri összeírásokban, a soproni származású SCHOENECKER Józsefé. Jóllehet csak 1795 február 25-én kap győri polgárjogot, feltételezzük, hogy már 1794-ben ő is itt dolgozott HILEBRAND műhelyében. Kétségtelen, hogy annak műhelyét veszi át és vezeti tovább, távozása után pedig átadja azt az újonnan érkező SKOLNIKNAK. SCHOENECKER az 1798—99-es összeírásokban már nem szerepel a városban, de ugyanez évben kap polgárjogot a nyitrai származású SKOLNIK.

5. csoport. A gerincmező középdíszje lantminta, a sarok és egyéb szalagdíszek változatlanok (VI. tábla 2. kép). A győri Szemináriumi Könyvtár egyik négykötetes munkájának első két kötetét (kiadási év 1793) SCHATTEN, a harmadik kötetét HILEBRAND, negyedik kötetét SCHOENECKER (III—IV. kötet kiadási éve 1794) köti be (Függelék 111, 112, 113. sz.) és látja el névjelzésével. HILEBRAND és SCHOENECKER pontosan követi SCHATTEN típusát, de középdíszjeik valamivel kisebbek, sarokmintáik valamivel nagyobbak. A részletminták — főleg a leveles sarokdíszek — csak igen alapos vizsgálat után mutatnak csekély rajzbeli eltérést. SCHATTEN lágy, biztos vonalvezetésű levéldíszei náluk valamivel keményebbek és esetlenebbek. SCHATTENnek több lantdíszes munkája ismeretes, a másik két mester neve azonban nem szerepel többé hasonló gerinceken.

6. csoport. Virágtöves díszű gerincek képviselik, jellemző középdíszüktől eltekintve mindenben az előbbi csoporttal egyeznek meg.

A Szemináriumi Könyvtár egyik négykötetes munkájának (valamennyi kötet kiadási éve 1792) első három kötetét SCHATTEN, negyediket HILEBRAND köti be és szignálja (Függelék 114—115. sz.). A két mester munkája közötti különbségek ugyanazok, mint a lantdíszes típusnál, a virágtöves dúcok a két mester munkáján egyezők. A győri Szemináriumi Könyvtárban az évente megjelenő kiadványok hol SCHATTEN (Függelék 116. sz.), hol SCHOENECKER munkáiként szerepelnek (Függelék 117. sz.). Mindhárom mester köt be ilyen módon más munkákat is.

Míg HILEBRANDNAK más műve ez ideig nem ismeretes, SCHOENECKER készít másféle, SCHATTEN kötéseivel nem egyező gerinceket is. 1794 körül köt be egy 16 kötetből álló sorozatot (Függelék 119. sz.).

7. csoport. A gerincmezőkben laza indás sarokdíszeket és hurkolódó szárú virágtöves középdíszeket találunk. A gerincen lent és fent sávozott mintájú szalag fut végig, lent a névjelzés felett indadísz helyezkedik el.

1794 körüli időre tehető SCHOENECKER másik jelzett munkájának készí-tési ideje, mely 1789-es kassai nyomtatványt tartalmaz és a győri karmeliták könyvtárából való (Függelék 121. sz.).

8. csoport. Apró rozettás oldaldíszek és álló, illetve váltakozva zsinóron függő lantdíszek láthatók a gerincmezőkben. Mesterünk munkái közül kivitelben ez a legfinomabb, amelyhez ebből a szempontból is közel áll egy 1797-es váci nyomtatvány kötése (Függelék 120.). A mezőkben az előzővel egyező oldaldíszek és apró virágtöves középdíszek helyezkednek el.

Az 1800 körüli időkből még egy név tűnt fel a győri kötések gerincének alján: SKOLNIKÉ. SKOLNIK Mihály (Magister bibliopegus) az ez évi össze-

³⁵ Orsz. Levélt. Htt. Rev. Libr. 1794. 3—59. Május 31-i dátummal.

írásban — talán tévedésből — mint „bibliopola” szerepel, de a továbbiak már bibliopega, azaz könyvkötőként említik, ugyanúgy, mint a polgárkönyv bejegyzése. 1800-ban SCHOENECKER előbbi lakhelyén, a Benkő-házban lakik. 1802-ben a belváros második negyedében már saját háza van. Itt lakik egészen 1813-ig. Az 1813—14. évi összeírások KRIZSÁN könyvkötőt tüntetik fel az ő helyén.

9—10. csoport. A jelzett SKOLNIK-kötéseknek kétféle típusát ismerjük. A folió méretű könyvek gerincén alkalmazza a nagyméretű urna és fonadékos keretelésű csokros, kerek medaillonos díszeket. Sarokmintáit általában hurkolódó vonalas indák alkotják, amelyek csúcsos virágban végződnek. Használja a SCHOENECKER-nél tárgyalt füzéres lantot és a már említett szalagdíszeket. Annak ellenére, hogy átvesz elődeitől szerszámokat, önálló utakon jár, új díszei eredetiek, mint pl. a virágos inda által körülölelt, kiterjesztett szárnyú madár. Nincs példa rá eddig, hogy mint HILEBRAND vagy SCHOENECKER, más mester műveit utánozta volna, illetve — hogy valakivel közösen készített volna el sorozatot. Jelzett kötése a győri Szemináriumi Könyvtárban találhatóak (Függelék 122—127. sz.) és főként a BALOGH-hagyatékából származnak.

Mint láttuk, a jelzett gerincdíszes könyvkötések 5—10. típuscsoportjában HILEBRAND és SCHOENECKER és SKOLNIK között nemcsak típus-, hanem dűcegyezéseket is találunk. E tényt, egybevetve a hézagos okmányyszerű adatokból levonható következtetésekkel, biztosan mondhatjuk, hogy HILEBRAND egykori műhelyének szerszámkészlete több kézen keresztül vándorol. Nem áll meg ez a folyamat a XIX. században sem, amikor SKOLNIKOT KRIZSÁN követi a sorban.

*

Nemcsak a fentemlített könyvkötők készítettek gerincdíszes félbőr- vagy egész bőrkötéseket. SCHATTEN József szignált és szignálatlan gerincei és kötéstáblái mellé méltán sorakoznak fia Ferenc munkái. Nem tudjuk pontosan megállapítani, hol végződött SCHATTEN József munkássága és hol kezdődött a műhelyét folytató SCHATTEN Ferenc működése. Az összeírásokban SCHATTEN Ferenc csak 1808-ban, SCHATTEN József halála után jelenik meg, viszont az 1799-es számadások tanúsága szerint a város már ekkor 26 forintot fizet számára az előző évben végzett munkáiért.

Három félbőrkötés gerincének aranyozott díszé lent és fent egymást metsző hullámvonalú indából alkotott rozettás szalagból áll. Az alsó szegély felett háromszöget kitöltő, laza díszítmény helyezkedik el, amelynek alsó részét a már ismertetett SCHATTEN-féle csigábahajló levél, középdíszét pedig az ugyancsak említett körteidomú minta (mint Függelék 77. sz.) alkotja. A gerincfelületen csupán a címező határolt, a többi rész osztatlan. Felette az alsó körteidomú virág ismétlődik meg, alatta bőségszaru kap helyet. A színes bőrberakásos címező még változatosabbá teszi az amúgy is finom aranyozott gerincet (Függelék 129—131. sz.). Fenti kötéseink talán még az apa munkái, de felépítésben, díszítésben már a klasszicizáló stílust mutatják.

Karélyos, pasztell színű berakott címezők más SCHATTEN-kötésben is előfordulnak, legtöbb esetben a berakott felületen egy koszorúval körülvelt kerek vagy ovális alakú, másféle színű újabb berakással (VII. tábla 1. kép). A gerinc alsó felében a kötetszámot feltüntető mező ugyancsak színes,

gyakran kétféle színű berakással. A nagy felületet kitöltő színes berakások között különböző, többféle ovális és kerek rozetta, koszorú stb. díszek helyezkednek el. Ki kell emelnünk egy rendkívül kedves, gyakran alkalmazott kis mintát, a medallionban álló apró, bunkót tartó Amor alakját. De előfordulnak a szokásos lant, hangszer, virágtő, virág, urna, gyűrűbe foglalt három ág, a korona és címer motívumok is. Egyik felépítésében az utóbb tárgyalt kötéssel rokon könyvgerincen lent sugaras, hangszeres minta látható, felette apró, Napoleon-kalapos férfi helyezkedik el (Függelék 135. sz.).

Az 1820-as évek vége felé jelenik meg néhány olyan gerinc, amelyen címmező és a kötetszámnak szánt mező közötti középső részt apró urnákból alkotott díszítmény tölti ki, míg a többi felületen az idősebb és ifjabb SCHATTEN munkáiról ismert mintákat (*VII. tábla 2. kép*) látjuk viszont. Az alsó mezők sarokdíszeként a címeres kötéseknel ismertetett finomrajzú laza indák bukannak újra fel.

Kisebb számban ugyan, de a XIX. században is készültek könyvtábladíszek. Egy folió méretű fehér pergamen kötés (Függelék 78. sz.) ugyancsak SCHATTEN Ferenc munkásságához kapcsolódik. A tábla kétszeresen, bojt-soros mintával keretelt, a két szalagot a sarkoknál harántsáv köti össze (mint a Függelék 118. sz. jelzett SCHATTEN-kötésen), de megjelenik a sarkokban a többször tárgyalt tulipándísz is. A tükröt már az empire kötéstábla díszítő stílusának megfelelően keretelt, ovális mező foglalja el, amelyben két repülő angyal tartja a magyar koronát.

Végezetül még két kiemelkedő kötéstáblát kell ismertetnünk, amelyeket bár nem tarthatunk teljes biztonsággal SCHATTEN munkáinak, mégis az ő általa készített emlékekkel mutatnak rokonságot.

Az Iparművészeti Múzeum egyik újszerzeményű világosbarna bőrkötésű könyve KLOPSTOCK műveinek 1798-as kiadását tartalmazza (Függelék 88. sz.). Táblája hullámvonalú indás díszsel, szalagkerettel és égetett technikájú palmettás díszekkel határolt, ezen belül natur és feketére festett szalagkeret fut körbe, melyen belül apró urnás díszek képezik az üresen hagyott tükrö keretét (*VIII. tábla 1. kép*). A gerinc a cím és a kötetszám mezőjével két felső és két alsó, továbbá egy nagyobb középső részre tagolt. Ez utóbbit ovális, pókhálószerű dísz körül csoportosuló apró urnák töltik ki. A gerinc ilyen tagolása, továbbá az urnás és a pókhálószerű díszek mintája közeli rokonságot mutat az 1820 és 1828 közötti SCHATTEN-kötésekkel.

A győri Szemináriumi Könyvtár kétkötetes 1800-as londoni kiadású VERGILIUSÁNAK (Függelék 89. sz.) kötése színben, technikában és felfogásban igen közel áll a fentiekben tárgyalt lipcsei kiadású könyv kötéséhez. Az égetett palmetták és egyenesvonalú díszek a két munkán teljes egyezést mutatnak. Az utóbbin azonban a tükrö sarkait is égetett, — a korabeli bútorokon is előforduló — legyezős díszek töltik ki, míg a tükrö közepében az első és hátlapon más és más — ovális mezőt kitöltő romantikus felfogású rézmetszetű tájkép, illetve zsánerjelenet látható (*VIII. tábla 2. kép*).

Ez a két munka kétségtelenül egy műhelyből származik. Az a tény, hogy az Iparművészeti Múzeum példánya a győri SCHATTEN-kötésekkel — és csakis azokkal — tart rokonságot, továbbá hogy a hozzá teljesen közelálló munka éppen győri könyvtárban található, valószínűvé teszi, hogy ezek a magyar empire könyvkötészet eddig ismeretlen alkotásai győri mester műhelyéből kerültek ki. Az Iparművészeti Múzeum példányának készítési idejét az 1828 körüli időre, a győri példányét pedig a gerincdíszek és a metszetek

alapján néhány évvel későbbre tehetjük. Így a metszetek készítése ideje körülbelül egybeesik azzal az idővel, amikor a győri születésű HOFBAUER János rézmetsző néhány évre visszatér szülővárosába (1831 és 1838 között).³⁶ Ő készíthette a könyvkötő számára a metszeteket.

A XIX. sz. elején a levéltári kötések még a régi típus szerint, díszesebb kivitelben készülnek. Érdekes megjegyeznünk, hogy itt az új stílusnak megfelelően urnás és egyéb copf és empire díszekkel helyettesítik az egykori mintákat, de táblabeosztásban mindenben követik az előző korszakokat. Nem sokkal később azonban megszakad ez a gazdag és szép folyamat és dísztelen, egyszerű gerincdíszekkel ellátott, vagy azokat is nélküli kötések készülnek.

Jóllehet a XIX. században a győri könyvkötők száma az előző századhoz viszonyítva megkétszereződik, s az 1828-as országos adóösszeírás³⁷ szerint 6 könyvkötő és 5 legény dolgozik a városban, egyre kevésbé jönnek létre figyelemreméltó alkotások. A század második feléből származó céhkönyv fekete bőrkötésének egy lemezről préselt tábladisze az előző idők hasonló alkotásainak messze alatta marad.

A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy a két legénnyel dolgozó SCHATTEN Ferencen kívül a század első két évtizedében itt dolgozik még az 1795-ben polgárjogot kapott VOLNER vagy VALLNER Pál (kezdetben Új Városban lakik), SCHMIDMAYER Mátyás, CZAITER Sámuel, továbbá KRIZSÁN Ferenc, 1816 és 1823 között KRIZSÁN József és az 1823-tól az előző mester helyén szereplő LUDVIG Sámuel.

*

Győrnek fejlett könyvkötészete a város virágzó kulturális életét bizonyítja. A könyvkötők általában vagyonos polgárok, PROFONTnak két háza is volt, de a többiek is valamennyien saját házukban laktak.

Kétségtelenül lendítőleg hatott a győri könyvkötészetre a STREIBIG-nyomda működése is, a nyomda létesítése utáni időkben ugyanis az addigi egy könyvkötő helyett három működik. Tudjuk, hogy valamennyi győri könyvkötő foglalkozott könyvek árusításával — legalábbis az 1790-es években — s a könyvkereskedés is virágzóbb nyomda közelében. A győri könyvkötők más városok nyomdáinak termékeit is árusítják, így Nagyszombatnak van győri bizományosa és tudjuk, hogy SCHATTEN a váci nyomdásszal is kapcsolatban állott. MÜLLER Ferenc a pozsonyi nyomdatermékeket árusítja Győrben.³⁸ Debrecennek itt nem volt bizományosa a debreceni nyomdai iratok tanúsága szerint, csupán a század 20-as éveiben élő könyvkereskedő: DÁMER Ferdinánd kapott onnan nyomtatványokat.³⁹

A könyvkötők megélhetési viszonyai kapcsán nem mellőzhető a győri könyvtárak szerepe sem. Meg kell említenünk az egykori karmelita könyvtárat, amelynek könyvanyagát ma már csak a véletlen segítségével vizsgálhatjuk,

³⁶ PATAKY Dénes: *A magyar rézmetszés története*. Bp. 1951, 54., 60., 141. l.

³⁷ Orsz. Levéltár.

³⁸ Adatszerűleg csak HOLTZER Miklóst ismerjük mint a nagyszombati nyomda győri bizományosát, azonban valószínű, hogy már HOLTZER Simon is az volt. — 1794-ben SCHATTEN az elkobzott váci nyomtatványokkal kapcsolatban említi, hogy ő azokat a váci nyomdásztól vásárolta. Egy 1786-os pozsonyi »Híradás«-ból tudjuk (Kecskemét, Áll. Itár), hogy ekkor MÜLLER Ferenc Győrben a pozsonyi nyomda bizományososa.

³⁹ Debreceni Áll. Itár. Rationes Typographiae.

holott állománya sok érdekes adattal és emlékekkel gazdagíthatta volna ismereteinket. A karmeliták nyilván súlyt helyeztek a művészi kötések készítésére, hiszen könyvtáruk berendezése is — amely a münsteri születésű RICHTER Ferenc, azaz Domonkos testvér keze munkáját dicséri — páratlan szépségű iparművészeti remekmű. Így a Szemináriumi Könyvtár könyvkötései nyújthatnak támpontot arra, hogy milyenek lehettek az egykori karmelita könyvtár kötései, hiszen valószínűleg azonos mesterek dolgoztak a két könyvtár számára.

Az egyházi megrendelők lehettek a legnagyobbak, utánuk maga a város következik. Az egyházi megrendeléseknél azonban ki kell kapcsolnunk az evangélikus és a református egyházak szerepét, ez utóbbiaknak vagy pénzük, vagy igényük nem volt Győrben díszes könyvkötések készíttetésére.

A mesterek nevével megismerkedtünk a kutatás folyamán, az összeírások azonban nem említenek meg egyetlen könyvkötőlegényt sem, holott megfordulnak vándorlegények Győrben is. HOLTZER Simon végrendeletében két könyvkötőlegényről tesz említést, de több Győrben megfordult legény nevét olvashatjuk a debreceni legénytársaság könyvében is. Innét tudjuk, hogy 1744-ben DIÓSZEGI András, 1755-ben pedig GUTMAN Jakab és EGRI József járt itt, de 1747-ben innét vándorolt tovább a híres soproni SCHRABS Gottlieb Mihály is.⁴⁰

A győri vizsgálatok eredménye, hogy sikerült néhány eddig ismeretlen — a magyar könyvkötészet egésze számára is jelentős — emléket felkutatnunk és ezeknek mesterét megállapítanunk. A győri — egyik legnagyobb dunántúli — műhely stílusjegyei tisztán állanak előttünk, és ez fontos támpontot nyújthat további munkásságunkhoz. Fontos, hogy megdőlt az az eddig elfogadott állítás, ami szerint minden nagyszombati nyomtatvány kötése is nagyszombati. Több nagyszombati nyomtatványt borít győri, nem egy esetben szignált győri kötés. Valószínű, hogy a nagyszombati nyomda ugyanúgy, mint a többi nyomdák, gyakran bocsátott kötetlen könyveket a főként könyvkötő bizományosok rendelkezésére.

Kutatásaink során nem törekedtünk — és nem törekedhettünk — természetesen valamennyi, a győri könyvkötőkre vonatkozó levéltári adat felderítésére. Ilyenek remélhetőleg még nagy számban kerülnek majd felszínre a várostörténeti kutatások során. Eddig végzett levéltári és stílusvizsgálataink lehetővé teszik, hogy az újonnan felmerülő adatok beilleszthetőek legyenek a már megállapított történeti körvonalak közé.

B. KOROKNAY ÉVA

⁴⁰ Debreceni legénytársaság könyve, mf.

Függelék

Függelékben közöljük a kutatásnál felhasznált fontosabb művek jegyzékét és a győri vagy Győrben megfordult könyvkötők névsorát.

KÖNYVKÖTÉSEK

XVII. sz. Ismeretlen műhelyek.

1. Mészáros céh irata, 1627. Győr, Xantus J. Múzeum.
2. *Exercitia spiritalia*. Prága, 1674. Orsz. Széchényi Kvt. Zirci Tudományos Könyvtára.
3. Kézirat, Georgius SZÉCHÉNYI, 1688. Győr, Kápt. m. ltár.
4. Kézirat, *Constitutiones veteres*, 1586, másolat 1697-ből. Győr, Kápt. m. ltár.

PROFONT—SMEDERER műhely (1690 körül—1718-ig).

5. Kézirat. Győr, Kápt. m. ltár.
6. Kézirat, *Liber hospitalis Ungarici Jauriensis*, 1618—1695. Győr, Kápt. m. ltár.
7. *Győri posztósok articulussai*, 1708. ROMHÁNYI 229. sz. Győr, Xantus J. Múzeum.
8. *Győri puskaművesek art.*, 1718. ROMHÁNYI 273. sz. Győr, Xantus J. Múzeum.
9. Kehelytok, 1718 körül. Győr, Székesegyház.

Különböző műhelyek a század első feléből

10. *Visitatio generalis* 1713. (Idegen mester.) Győr, Kápt. m. ltár.
11. *Győri üveges céh art.* 1720. (SPAJZER Ferenc?) Győr, Xantus J. Múzeum.
12. *Protocollum Ord.* 1739, 1740, 1741. (mint 13. és 14. ismeretlen mester) Győr, Áll. Ltár, Városi ltár.
13. *Prot. Ord.* 1743-tól. (Mint 12. és 14.) Győr, Áll. Ltár, Városi ltár.
14. *Protocollum Testamentorum* 1743. (Mint 12. és 13.) Győr, Áll. Ltár, Városi ltár.

ÁRPÁS Mihály vagy elődje.

15. Evangélikus egyházi anyakönyv, 1731—1749. Győr, Evang. Egyh.
16. *Győri molnár mesterek mesterkönyve*, 1731. Győr, Xantus J. Múzeum.
17. *Győri tímár céh articulussai*, 1754 ROMHÁNYI i. m. 600. l. 424. szám. Győr, Xantus J. Múzeum.

ÁRPÁS Mihály.

18. *Calendarium Jauriense*, 1749. Bp. Egyetemi kvt.
19. *Calendarium Jauriense*, 1750. Bp. Egyetemi kvt.
20. *Liber testamentorum*, 1750. Győr, Áll. Ltár.
21. *Protocollum Ord.* Liber 4. 1753. Győr, Áll. Ltár.
22. Gombkötő és szabó mesterkönyv, 1754. ROMHÁNYI i. m. 239. l. 621. sz., Győr, Xantus J. Múzeum.
23. *Calendarium Jauriense*, 1755. Bp. Orsz. Ltár.
24. *Calendarium Jauriense*, 1755. Bp. Egyetemi kvt.
25. *Calendarium Jauriense*, 1757. Bp. Orsz. Ltár.
26. Gazdasági könyv, 1761—1767. Győr, Káptalani m. ltár.
27. Gazdasági könyv, 1764—1785. Győr, Káptalani m. ltár.
28. *Calendarium Jauriense*, 1765. Bp. Orsz. Ltár.
29. *Instructiones pro officialibus* 1770. Győr, Áll. ltár.
30. *Győri csizmadia ifju társaság articulussai*, 1770. ROMHÁNYI i. m. 649 l. 677. old. Győr, Xantus J. Múzeum.

MÜLLER Jakab és Ferenc.

31. *Protocollum ord.* Liber 3. 1748. Győr, Áll. ltár.
32. *Bipartita Cynosura, universi Juris Ungarici*, Jaurini, 1749. Győr, Megyei kvt. 114.
33. Győri cipészek céhlevele, 1754. ROMHÁNYI 575. sz. Győr, Xantus J. Múzeum
34. *Calendarium Jauriense*. 1760. Bp. Egyetemi kvt.
35. *Győri asztalos céh articulussai*, 1762. Győr, Xantus J. Múzeum.
36. *Protocollum* 1763-tól. Győr, Evangélikus egyház.

37. *Beírókönyv*, 1775. Győr, Xantus J. Múzeum.
38. *Protocollum Inventariorum*, 1779. Győr, Áll. Ltár.
39. *Protocollum Ord.* 1798. Győr, Áll. Ltár.
40. *Protocollum Ord.* 1799. Győr, Áll. Ltár.
41. *Acta Tavernicalia*, 1803. Győr, Áll. Ltár.
42. *Protocollum Ord.* 1800–1805-ig azonos kötésben. Győr, Áll. Ltár.
43. *Protocollum Ord.* 1751. Győr, Áll. Ltár.
44. Győri cipészek céhlevele 1754-ből. Győr, Xantus J. Múzeum.

HOLTZER-műhely.

45. *Representatio et instant.* 1743-tól. Győr, V. Ltár.
46. Felterjesztések a helytartótanácsához közigazg. ügyekben. 1743., 1745. Győr, V. Ltár.
47. Antonii de GVEVARA, *Epistolae ac Dissertationes*, Jaurini, 1746. Győr, Szem. kv. G. XVI. 1. 19.
48. *A győri magyar vargák articulussai*, 1752. ROMHÁNYI i. m. 225. l. 554. sz. Győr, Xantus J. Múzeum.
49. *Protocollum contra civitatis particularis*, 1754-től. Győr, V. Ltár.
50. *Liber tribunatus*, 1754. ROMHÁNYI, 566. sz. ?. Győr, V. Ltár.
51. *Protocollum Ord.* Liber 5. 1754. Győr, V. Ltár.
52. *Protocollum Ord.* Index. 1754. Győr, V. Ltár.
53. *Protocollum expeditionum copiatarum.* Liber secundus, 1755. Győr, V. Ltár.
54. *Protocollum Ord.* Liber 7. 1756. Győr, V. Ltár.
55. *Protocollum Ord.* 1758., 1759., 1760. Győr, V. Ltár.
56. *Protocollum expeditionum copiatarum* Liber 4. 1759-től. Győr, V. Ltár.
57. Mint fent, 1771–72. Győr, V. Ltár.
58. Mint fent, 1773–74. Győr, V. Ltár.
59. *Acta tavernicalia*, 1759. Győr, V. Ltár.
60. Szijgyártó legénykönyv, 1759. ROMHÁNYI i. m. 235. l. 606. sz. Győr, Xantus J. Múzeum.
61. *Liber inventariorum*, 1762. Győr, V. Ltár.
62. LUTHER: *Biblia*, Lipcse, 1756. Győr, Evang. Egyh. Ab. 61.
63. *Győrszigeti német asztalos legénytársaság szabályai*, 1775. Győr, Xantus J. Múz.
64. *Győri fazekas legények szabályzata*, 1780. Győr, Xantus J. Múz.
65. *A győri német üvegesek céhszabályai.* ROMHÁNYI i. m. 270. l. 795. sz. Győr, Xantus J. Múz.
66. *Protocollum Ord.* 1780. (csaknem egyező 55–57-el). Győr, V. Ltár.
67. *Protocollum Officii Jurid.* Liber III. 1787. Győr, V. Ltár.

SCHATTEN-műhely

68. *Protocollum ord.* 1774–1775. Győr, Áll. ltár.
69. *Protocollum expeditionum cop.* 1775–1777. Győr, Áll. ltár.
70. *Protocollum Ord.* 1778–1779. Győr, Áll. ltár.
71. *Gazdasági könyv*, 1778–1795. Győr, Káptalani m. ltár.
72. *Acta sedis tavernicalis*, 1782. Győr, Áll. ltár.
73. *Protocollum ord.* 1789–1791. (3 kötet). Győr, Áll. ltár.
74. *Cipész újú társaság articulussai.* 1782. ROMHÁNYI i. m. 713. sz. Győr, Xantus J. Múzeum.
75. *Positiones ex universa philosophia.* Győr, é. n. Bp. O. Sz. K. Könyvelősz. K.
76. Josephi Francisci *Dissertatio physica*, Jaurini, 1784. Bp. Orsz. Széchényi kv.
77. *Morgen Gebet*, 1800 körüli német ny. nyomt. Győr, Szemináriumi kv.
78. *A győri aranyművesek articulussai*, 1801. ROMHÁNYI i. m. 322. l. 26. sz. Győr, Xantus J. Múzeum.
79. *Protocollum ord.* 1812. Győr, Áll. Ltár.
80. *Győri illetőségűek nyilvántartása*, 1839. Győr, Áll. Ltár.

Ismeretlen műhelyek, 1780 után.

81. *Emlékkönyv*, 1794. ROMHÁNYI i. m. 264. l. 765. sz. Győr, Xantus J. Múzeum.
82. *Auserlesene Andachtsübungen*, Mödling, 1724. Győr, Szemináriumi kv.
83. *Kurtz und Gut*... 1792. (kézirat) Győr, Szemináriumi kv.
84. *Elementa Hydrotechniae*, Jaurini, 1783. Győr, Megyei kv.

85. *Protocollum Ord.* 1804. (kb. 1812-ig azonos) Győr, Áll. Ltár.
 86. *Protocollum Ord.* 1816. és 1817. kötet. Győr, Áll. Ltár.
 87. *Protocollum Intrubulat'onale*, 2. kötet. XIX. sz. Győr, Áll. Ltár.
 88. KLOPSTOCKS *Werke*, Leipzig. Bp. Iparművészeti Múzeum. Kvra. 54. 174.
 89. VERGILIUS Maronis *Opera*. London, 1800. 1–2. kötet. Győr, Szeminárium
 kv. G. XV. 4. 5–6.
 90. *Meister Buch*, 1803–1873. Győr, Xantus J. Múzeum.

DÍSZÍTETT KÖNYVGERINCEK

Tulipános középdíszszel.

91. Kiad. év 1785. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. IV. 6. 43.
 92. Kiad. év 1793. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. XX. 5. 8–9.
 93. Kiad. év 1789. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. 425/1923.
 94. Kiad. év 1763. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparművészeti M. 54. 179.
 95. Kiad. év 1793. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparművészeti M. Ltsz. 54. 178.
 96. Kiad. év 1774. jelz. nélkül. Győr, Szem. kv. XIV. 2. 29.
 97. Kiad. év 1788. jelz. nélkül. Győr, Szem. kv. G. XX. 5. 10–21-ig.
 98. Kiad. év 1787. jelz. nélkül. Győr, Szem. kv. G. XX. 5. 8.
 99. Kiad. év 1756. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparműv. Múz. Ltsz. 54. 1723.

Ólmeres és koronás középdíszszel.

100. Kiad. év 1745. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. III. 2. 4–5. (2. köt.)
 101. Kiad. év 1801. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparm. Múz. Ltsz. 54. 177.
 102. Kiad. év 1800. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparm. Múz. 54. 1344.
 103. Kiad. év 1762. SCHATTEN jelzéssel. Pannonhalmi apáts. Kv. 82. C. 22.
 104. Kiad. év 1785. SCHATTEN jelzéssel. O. Sz. K. *Notitia Rerum Hungaricarum*
 ed. III.; 2. és 3. kötet.
 105. Kiad. év 1798. SCHATTEN jelzéssel. Mint fent; *Institutiones arithmeticae*.
 106. Kiad. év 1733. jelz. nélk. Győr, Szem. kv. XV. 1. 3.
 107. Kiad. év 1800. jelz. nélkül Győr, Megyei könyvtár 402.
 108. Kiad. év 1782. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparműv. Múzeum htsz. 540. 1333.
 109. Kiad. év 1803. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparm. Múzeum. Ltsz.

Virágtöves négyszirmú kehellyel.

110. Kiad. év 1793. SCHATTEN jelzéssel. Bp. Iparműv. Múz. Ltsz. 54. 1806.

Lantos középdíszszel.

111. Kiad. év 1793. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. V. 3. 10–11. (2 k.)
 112. Kiad. év 1794. HILEBRAND jelzéssel. Győr, Szem. kv. V. 3. 12.
 113. Kiad. év 1794. SCHOENECKER jelzéssel. Győr, Szem. kv. V. 3. 13.

Virágtöves sokszirmú kehellyel.

114. Kiad. év 1791. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. G. XX. 5. 4/6.
 115. Kiad. év 1791. HILEBRAND jelzéssel. Győr, Szem. kv. G. XX. 5. 7.
 116. Kiad. év 1790. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. G. XII. 3. 58.
 117. Kiad. év 1793. SCHOENECKER jelzéssel. Győr, Szem. kv. G. XII. 3. 59.

Egyéb jelzett kötések.

118. Kiad. év. 1784. SCHATTEN jelzéssel. Győr, Szem. kv. G. XXI. 5.
 119. Kiad. év 1794. SCHOENECKER jelzéssel. Győr, Szem. kv. IV. 6. 24–33.
 (16 kötet).
 120. Kiad. év 1797. SCHOENECKER jelzéssel. Bp. Iparm. Múz. Ltsz. 54. 563.
 121. Kiad. év 1789. SCHOENECKER jelzéssel. Bp. Iparm. Múz. Ltsz. 54. 557.
 122. Kiad. év. 1713. SKOLNIK jelzéssel. Győr, Szem. kv. I. 2. 22.
 123. Kiad. év 1754. SKOLNIK jelzéssel. Győr, Szem. kv. IV. 1. 28. 30.
 124. Kiad. év 1773. SKOLNIK jelzéssel. Győr, Szem. kv. III. 4. 34. 2. kötet.
 125. Kiad. év 1762. SKOLNIK jelzéssel. Győr, Szem. kv. I. 3. 7.
 126. Kiad. év 1770. SKOLNIK jelzéssel. Győr, Szem. kv. IV. 3. 10.
 127. Kiad. év 1800. SKOLNIK jelzéssel. Győr, Szem. kv. III. 2. 25.

A SCHATTEN-műhely fentiekől eltérő típusú jelzeten kötése, 1800—1835. között.

128. Kiad. év 1801. Győr, Szem. kvt. XIII. 3. 32.
 129. Kiad. év 1763. (egyező 130. és 131-el). Győr, Szem. kvt. XXXIX. 2. 5.
 130. Kiad. év 1766. Győr, Szem. kvt. XXIII. 5. 31.
 131. Kiad. év 1819. Győr, Szem. kvt. III. 6. 44.
 132. Kiad. év 1814. Bp. Iparm. Múz. Ltsz. 54. 558.
 133. Kiad. év 1789. Bp. Iparm. Múz. Ltsz.
 134. Kiad. év 1816. Bp. Iparm. Múz. Ltsz.
 135. Kiad. év 1819. Bp. Iparm. Múz. Ltsz. 54. 181. 1.
 136. Kiad. év 1806. (2 kötet) Győr, Xantus J. Múz.
 137. Kiad. év 1823. Győr, Szem. Kvt. G. XVI. 4. 7.
 138. Kiad. év 1819—1821. (3 kötet). Győr, Szem. Kvt. G. XXX. 4. 30—32.
 139. Kiad. év 1823. Győr, Szem. Kvt. G. XVIII. 4. 3.
 140. Kiad. év 1828. Győr, Szem. Kvt. G. XIX. 4. 35.
 141. Kiad. év 1789. (bejegyzése : »Compact 1 F. 30. X. 1819«). Győr, Szem. Kvt. G. XIX. 5. 44.
 142. Kiad. év 1800. (12 kötet). Győr, Szem. Kvt. G. XII. 6. 47—51.
 143. Kiad. év 1796. Győr Szem. Kvt. G. XII. 5. 57.
 144. Kiad. év 1802. (3 kötet). Győr, Szem. Kvt. G. XII. 4. 4—5.
 145. Kiad. év 1806. Győr, Szem. Kvt. G. XII. 5. 9.
 146. Kiad. év 1799. Győr, Szem. Kvt. G. XII. 4. 32.
 147. Kiad. év 1828. Győr, Szem. Kvt. G. XIX. 4. 3.
 148. Kiad. év 1827. Győr, Szem. Kvt. XLVIII. 4. 6.

*

A GYŐRI KÖNYVKÖTŐK NÉVSORA

- ÁRPÁS Mihály 1737., 1748. és 1789. között.
 ÁRPÁSI József 1790. és 1794. között.
 CZAITER Sámuel 1825., 1828.
 HILEBRAND Ferenc 1791. és 1794. között.
 HOLTZER Miklós 1775. és 1778. között (feltehetőleg már 1760. körül).
 HOLTZER Simon 1743. és 1775. között.
 KRIZSÁN József 1816—1823.
 KRIZSÁN Ferenc 1813—1816.
 LUDWIG Sámuel 1823., 1825.
 MÜLLER Ferenc 1791. és 1805. között (előbb apja műhelyében).
 MÜLLER Jakab 1737—1778.
 PROFONT 1688, 1691.
 SMEDERER Christián 1718/19.
 SCHATTEN József 1780—1809. (feltehetőleg már 1770 óta itt működik).
 SCHATTEN Ferenc 1809-től (korábban apja műhelyében dolgozik).
 SCHOENECKER József 1795—1797.
 SPAJZER Ferenc 1722., 1725.
 SCHMIDMAYER Mátyás 1826., 1828.
 SKOLNIK Mihály 1798—1813.
 VOLNER Károly 1823.
 VOLNER Sándor 1795—1804.
 VOLNER Pál 1795-től, 1828-ban még dolgozik.

GYŐRBEN MEGFORDULT KÖNYVKÖTŐLEGÉNYEK.

- DRÓSZEGI András (1744-ben Győrből megy Debrecenbe).
 Michael Gottlieb SCHRABS (1747-ben Győrből megy Debrecenbe).
 Jakob GUTMANN (1755-ben Győrből megy Debrecenbe).
 EGRI József (1755-ben Győrből megy Debrecenbe).

ÉVA B. KOROKNAY: DIE ALTE BUCHBINDERKUNST DER STADT GYŐR (RAAB)

Schriftliche Aufzeichnungen und sachliche Denkmäler, sowie stilistisch-kritische Forschungen ermöglichen es, die Geschichte der Buchbinderkunst in Győr vom XVII. Jahrhundert an etwa bis 1830 zu erschliessen; die Geschichte eines Handwerks, welches in Ungarn auf eine grosse Vergangenheit zurückblickt und immer von künstlerischer Bedeutung war. In diesem Zeitabschnitt hergestellten Werke knüpfen sich — wie im Lande anderswo und auch in anderen Epochen — stilistisch an die in Europa allgemein einheitlichen Formen an. Ihr örtlicher Charakter wird besonders durch die vielfältige ornamentale Anwendung von naturgetreuen Pflanzen-, seltener Tierabbildungen gekennzeichnet. Das Blumenmuster kommt in Ungarn auch in den Speichen der im XVII. Jahrhundert in ganz Europa allgemein verbreiteten, jedoch fast ausschliesslich mit geometrischen Mustern gefüllten „Fächerverzierungen“ am häufigsten vor, die Fächerverzierung selbst ist hingegen meistens nicht als selbständige Zierde, sondern als Blume zwischen reichblühenden Ranken dargestellt. Ausser den individuellen Mustervorräten ermöglichen diese Stilsonderheiten — abgesehen von der Herkunft der einzelnen Meister — von einem autochtonen ungarischen Stil sprechen zu können.

Der aus Tirol stammende Simon HOLTZER (1743—1775) führt die Anwendung des ungarischen Wappens als Buchdeckelzierde ein. Das mit der Krone abwechselnde Wappen als Rückenzierde ist seit den 1790-er Jahren in Győr gebräuchlich und wird zum spezifischen Kennzeichen der Bucheinbände von Győr. Diese Verzierungsart bildete der aus Wien stammende Josef SCHATTEN (1780—1809) aus; er führte auch die Angabe des Namens des Meisters unten am Rücken ein, darin folgten ihm der aus Pozsony (Pressburg) stammende Franz HILEBRAND (1791—1794), Josef SCHÖNECKER von Soproner Herkunft (in Győr 1795—1797) und zuletzt der aus Nyitra stammende Michael SKOLNIK (1798—1813). Die Namenszeichnung der Bucheinbände etwa zwischen 1780 und 1806 kommt häufig vor. Diese Werke wurden meistens für das Priesterseminar von Győr und die ehemalige Bibliothek des Karmeliterordens verfertigt.

Ausser den oben erwähnten arbeiteten noch mehrere Buchbindermeister in der Stadt. PROFONTS Namen finden wir im Jahre 1688 als ersten vor. Seine Werkstatt wurde wahrscheinlich von Christian SMEDERER bis etwa 1719 weitergeführt. 1722 bis 1725 findet sich der Name Franz SPAJZERS, dessen Spur wir später in Pozsony verfolgen können. Den Namen von Michael ÁRPÁS finden wir zum erstenmal im Buche des Debrecener Gesellenvereins. Er arbeitete bis 1789 in Győr. Auch Jakob MÜLLER betätigte sich hier zwischen 1737 und 1778. Ausser diesen bedeutenden Namen wissen wir noch von einigen kleineren Meistern, von denen aber kein bedeutendes, hervorragendes Werk hinterblieb.

Im XVIII. Jahrhundert betätigten sich im allgemeinen 3 Buchbinder in der Stadt, im XIX. Jahrhundert aber verdoppelte sich ihre Zahl. Die Zusammenschreibung vom Jahre 1828 führt 6 Meister und 5 Gesellen an. Unter ihnen sind Paul VOLNER oder VALLNER, Mathias SMIDMAYER, Samuel CZAITER, Franz KRIZSÁN, Josef KRIZSÁN, Samuel LUDWIG zu erwähnen, die Wirksamkeit des Franz SCHATTÉN, Sohnes von Josef SCHATTEN überragte alle übrigen.

*

Győr spielte im Laufe der ungarischen Geschichte in den Handels- und Kulturverbindungen stets eine wesentliche Rolle. Schon in der Zeit der Könige aus dem Hause der Arpaden war die Stadt mit dem Stapel- und Mautrecht für Ein- und Ausfuhr bekleidet. Nach der Befreiung von der türkischen Herrschaft lebte ihre Rolle in dem Transit-Verkehr von neuem auf. Die Kaufleute und Handwerker erhoben die Kultur der Stadt auf ein hohes Niveau. Diese Umstände, sowie dass die Stadt schon im romanischen Zeitalter eine Domkirche besitzende bischöfliche Residenzstadt war und es auch blieb, erklären, dass ihre Buchkultur hohen Rang errang. Ihre Buchbinder, die vermögende Bürger waren, standen im Dienste dieser Kultur. Sie bildeten keine selbständige Zunft, sondern gehörten wahrscheinlich zu der Pozsonyer Zunft. Für ihre Beschäftigung sorgten kirchliche und private Besteller, vor allem aber die örtliche Druckerei. Scheinbar trug auch das am Ende des XVIII. Jahrhunderts gegründete „Lesekabinet“ zu ihrer ausgedehnten Tätigkeit bei. Unsere Untersuchungen umfassen vor allem die in den Győrer Bibliotheken und Archiven, ferner in den Budapester Bibliotheken und in dem Landesarchiv aufbewahrten Stücke. Im Lichte archivalischer Angaben hat es den Anschein, dass die Zahl der Győrer Einbände zukünftig noch vermehren wird, wesentliche neuere Ergebnisse bezüglich des oben erwähnten Zeitalters können wir jedoch kaum mehr erwarten.